Jacques Moerman en
Frits van Ooststroom

Op een uur gaans...

Historische aspecten van de ambachtsheerlijkheid Zouteveen

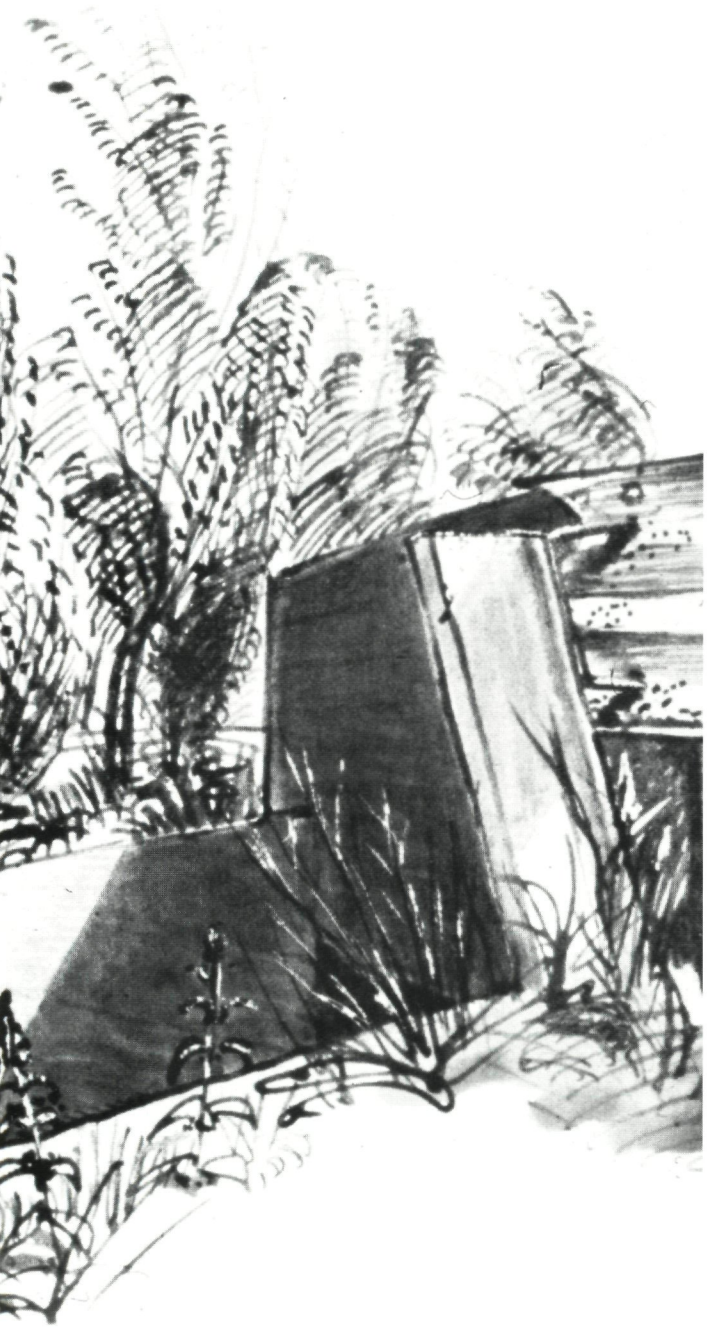

Brug over de waterloop de Zweth die vroeger de grens vormde tussen Vlaardinger-Ambacht en Zouteveen. Tekening P.J. Westerdijk, 1976.

'Ter hoogte van de Harreweg en omendebij pal bezuiden het Oostveen, daar ligt, breed-uit, Ruimzicht, het boerenspul van Casper van Adel. Dat is wel oud, maar verre, zeer verre van gammel. Zoo is 't met het bouwsel, niet minder met de grond en het vee. Op bar bestige lappen land grazen in de zomerdag welgedane koeibeesten, vette melk en smijige boter gevend. Die wei van Casper van Adel kent bekant geen einders en zijn hoevegedoe ligt daartusschen neergehurkt als een oude grafelijke burcht, fraai kakkestoelemeiend onder dik loover'.

Uit: Fenand van den Oever, *Casper van Adel* (1940).

Ten noorden van de Vlaardingse wijk Holy en de Schiedamse wijk Woudhoek werd in de winter van 2006 op 2007 het laatste stuk van de Holierhoekse Polder tot recreatiepark omgevormd. De gehele polder is dan ten prooi gevallen aan stadsuitbreiding en recreatie. Er zijn vrijwel geen herinneringen meer aan het rijke agrarisch verleden van deze polder, waarvan de weilanden begonnen bij de Kethelweg in Vlaardingen en de Vlaardingseweg in Kethel en die doorsneden werd door het riviertje de Vlaarding en de oude, landelijke Holyweg. Die Holyweg begon bij het Plein-Emaus, naast het raadhuis van de gemeente Vlaardinger-Ambacht en voerde ons tussen rijen knotwilgen en langs prachtige boerderijen, door het schier eindeloze polderlandschap, richting Zouteveen, Schipluiden en Delft.

De Holyweg eindigde bij de nog bestaande splitsing van Woudweg en Breeweg. De Breeweg is inderdaad iets breder dan de andere polderwegen. Met een bochtje steekt de weg de waterloop de Zweth over (een zwetsloot is een grenssloot). Dit water vormt de grens tussen de Holierhoekse en de Zouteveense Polder, die dan ook waterstaatkundig een geheel vormen. Het polderwater is nu ook de grens tussen de gemeente Vlaardingen en de gemeente Midden-Delfland, vroeger tussen Vlaardinger-Ambacht en de ambachtsheerlijkheid Zouteveen.
Honderd passen verder zijn we op *'den Kruisweg'*, het centrum van Zouteveen. We bevinden ons op een uur gaans vanaf de molen aan de Korte Dijk...

Deel van de Kaart van het Hoogheemraadschap van Schieland door Floris Balthasars, 1611.

Den Kruisweg

Op het kruispunt komen de Breeweg, de Zouteveenseweg, de Oostveenseweg en de Willemoordseweg samen (zie ook kaart op pagina 50). De Oostveenseweg heette ook wel Tweede Veen, als onderscheid met de Eerste Veen, de huidige Woudweg. De Willemoordseweg kreeg zijn naam in de tweede helft van de negentiende eeuw. Daarvoor - en in de volksmond nog steeds - werd de weg Gatweg genoemd. Het is een naam met een onzekere oorsprong. Sommigen menen dat de weg naar 'een gat' voert, een kleine buurtschap. Anderen denken dat de weg naar 'het gat' voert, de plaats waar de Boonervliet in de Vlaardingervaart uitmondt (vgl. 'zeegat', 'tochtgat').

Op een kaart van de landmeter Joan van Beest uit 1637 wordt het 'dorpscentrum' gedetailleerd weergegeven: een boerderij met tuin, boomgaard en twee hooibergen, een kapelletje en de woning van Jan Cornelisz. den Boer.

De woning van Jan Corneliszoon was wellicht een boerderij. Tevens was er een herberg gevestigd. In die herberg werden sinds onheuglijke tijden jaarlijks de rekeningen van de polder opgemaakt. In 1907 werd de vroegere herberg gesloopt. Op oude foto's is het een hoog, rietgedekt huis met fraai gemetselde ontlastingsbogen boven de vensters. Het dateert waarschijnlijk uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Het interieur van de herberg schijnt fraai versierd te zijn geweest met een eikenhouten betimmering met veel snijwerk. Na de afbraak werd de betimmering geveild in 'De Vergulde Valk' in Schipluiden en verhuisde daarna naar een nieuwe eigenaar, 'op stand' in Wassenaar.

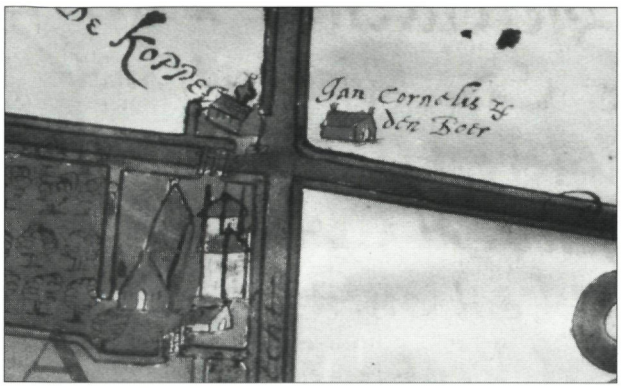

Fragment van een kaart uit het kaartboek van het St. Jacobsgasthuis door Joan van Beest, 1637. GA Schiedam.

Rechts de in 1909 gebouwde dienstwoning voor de wegwerker, links de woning van de veldwachter (collectie A.A. Olsthoorn).

Op de plaats van de herberg verrees een dienstwoning voor de wegwerker; in een aanbouwtje stond de brandspuit. In het huis aan de overkant, dat in dezelfde tijd en stijl werd gebouwd op de plaats van de kapel, woonde de rijksveldwachter.

Hoewel het kapelletje bijna driehonderd jaar geleden werd gesloopt, heet in de volksmond de buurtschap rond het kruispunt nog steeds 'De Kapel', een naam die bovendien levend wordt gehouden door het opschrift op het inrijhek van de boerderij in het derde kwadrant van het kruispunt: *'Aan de kapel, Anno 1874'*.

De herberg aan de Kapel, kort voor de afbraak in 1907 (collectie A.A. Olsthoorn).

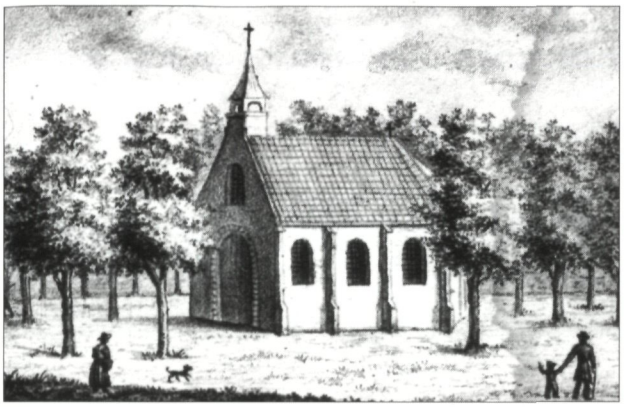

De kapel van Zouteveen. Afbeelding uit Mr. P.G.Q. Sprenger van Eijk, Vlaardinger-Ambacht, Babberspolder en Zouteveen, 1832.

Kapel van Zouteveen

Het kapelletje werd in 1482 gesticht door de Vlaardingse pastoor Herman van Lockhorst. Er mocht één keer in de week - maar niet op zondag - een mis worden opgedragen. De inkomsten voor het onderhoud van de kapel kwamen voor een deel uit de opbrengsten van het kapelland, 4 morgen en 2 hond groot, dat beheerd werd door de kapelmeester (1 morgen is ca. 0,85 ha, een hond is een zesde morgen). Het land lag tussen de Zweth en de Woudweg en was geschonken door de zuster van de pastoor. In 1572 raakte de kapel vanwege de Reformatie buiten gebruik; er mochten geen godsdienstoefeningen meer gehouden worden. In 1608 blijkt het als school te fungeren, want ds. Isaacus Naeranus van Vlaardingen stelde in de Classis van Delft aan de orde, dat de schoolmeester van Zouteveen de kinderen boeken liet lezen die tegen de gereformeerde religie waren. Ongetwijfeld waren dit 'paapse' boeken. De bewoners van Zouteveen waren overwegend rooms-katholiek gebleven. In de afgelegen school, waar de controle minder sterk was, ontvingen hun kinderen onderwijs van schoolmeesters die er geen moeite mee hadden om het lesmateriaal wat aan te passen aan het publiek.

In 1657 klaagde schoolmeester Adriaen Jorisz. van der Gaech over het feit dat verschillende kinderen uit Schipluiden naar de school van Zouteveen gingen. De belangrijkste reden was dat de 'paapse' beginselen daar inmiddels oogluikend werden toegestaan. De ambachtsheer van Zouteveen, Gijsbert van Matenesse, was op het gebied van religie ruimdenkend.

Op 7 maart 1685 was Jan van Berckel schoolmeester van Zouteveen. Hij huurde een huis, erf en boomgaard *'staende op de Zouteveense cappelle'*.

In een processtuk uit 1688 wordt er afkeuring over uitgesproken dat na meer dan 100 jaar Reformatie nog steeds het altaar in de school aanwezig was. Ondanks deze verwikkelingen bleef de school nog vele jaren functioneren. Pas in 1719 werd de kapel afgebroken en eindigde het onderwijs in Zouteveen.

Rechthuis van Zouteveen

De lage, civiele rechtspraak in Zouteveen vond, in ieder geval na ca. 1650, plaats in een herberg aan de kade van de Vlaardingervaart. In dit 'Rechthuis' huurde de overheid twee vertrekken voor eigen gebruik. Hier vergaderden schout en schepenen en vonden de beraadslagingen plaats van de ambachtsbewaarders, de molenmeesters en de kroosheemraden die verantwoordelijk waren voor de waterhuishouding in de polder. Dat het rechthuis aan het water lag, is niet verwonderlijk. Het vervoer over water was vrijwel in alle jaargetijden gewaarborgd, terwijl dat via de landwegen gedurende vele maanden van het jaar eigenlijk onmogelijk was. Bovendien lag het rechthuis langs de route van de trekschuit, juist bij de plaats waar de paarden van de trekschuit vanuit Maassluis de Vaart werden overgezet in een schouw, een boot met een platte bodem. De plaats aan de vaart wordt nog steeds ''t Vlaardingsche Schou' genoemd.

In de officiële ruimte van het Rechthuis werden de belang-

Het Rechthuis aan de Vlaardingervaart. Foto Frits van Ooststroom.

rijke stukken betreffende het ambacht bewaard in een ambachtskist. Dit archief van Zouteveen kwam uiteindelijk terecht in het Vlaardings Stadsarchief. Zo ook het 'Register van d'Heerlikheijd van den Souteveen. Anno 1688'. Op folio 4 van dit handschrift wordt vermeld: *'Op 't Gadt bij 't Schouw onder d'heerlijckheijdt van Souteveen ten huijse van de bode van dezelve heerlijckheijt staet in een glas het wapen van Souteveen'.*
In het midden van de zeventiende eeuw groeide in Zouteveen de noodzaak van een eigen ambachtswapen. In 1651 gaf Johan van Matenesse aan de baljuw/schout en het gerecht van het ambacht toestemming om het wapen van het geslacht Van Matenesse te gaan voeren en gebruiken. Deze gunst verleende hij bij gelegenheid van de totstandkoming van het nieuwe rechthuis. Het wapen werd opgenomen in één van de glazen van de ambachtswoning. Onder de afbeelding stonden in het glas ook de namen en wapens van de baljuw/schout, de zeven schepenen en de secretaris van Zouteveen, respectievelijk Cornelis Niepoort, Jan Cornelisz. Amerkerck, Cornelis Foppen Ackersdijck, Isbrant Willemsz. Overwijck, Dirck Cornelisz. Segwaert, Aernt Jorisz. de Jonge, Jacob Jansz. de Vette, Gillis Leendertsz. en Jacobus Bollaert.
Huijch Jacobsz. Groen was in 1651 de bode van de ambachtsheerlijkheid Zouteveen. In 1680 kocht Claes Jansz. van Rijt *'de herberge staende op de Souteveense kade aen het Schouw'.*
De vermoedelijke plaats van het grote raam is nog steeds te zien in de voorgevel van de oude herberg, onder de aftekening van een brede korfboog. Het rechthuis werd in 1875 met een stal en een boenhoek uitgebreid tot boerderij.

Het oudste rechtboek van Zouteveen
Het is verleidelijk om eens een kijkje te nemen in het archief van Zouteveen en een aantal van de rechtzaken in een plattelandsgemeenschap te volgen. Hoe zat die rechtspraak in elkaar en wat was de aard van de rechtzaken?
Het oudste deel van het rechterlijk archief van Zouteveen is het schependingboek, dat van 24 oktober 1572 tot 5 juni 1587 loopt. Het boek telt 594 zaken, waarvan de meeste korte schuldbekentenissen betreffen die betrekking hebben op kleine bedragen en inschrijvingen van 'kenningen'. Bij een kenning moesten de twee partijen die een geschil aan het gerecht voorlegden een bedrag betalen, dat alleen aan de winnaar van de kenning werd voldaan. Het gaat dus om civiele zaken (geschillen) en kleine overtredingen. De rechtzitting of vierschaar werd voorgezeten door de schout, die werd bijgestaan door een secretaris en ten minste twee gezworenen, die ook wel worden aangeduid met de term schepenen. De gezworenen - in die tijd maximaal vijf in Zouteveen - werden door de ambachtsheer benoemd uit een voordracht; ze kwamen voort uit een selecte groep inwoners van het ambacht die het buurrecht bezaten en werden aangeduid als buurman. Wat de voorwaarden waren om als buurman in aanmerking te komen, is niet precies bekend. Wel is zeker dat de bewoners (buren) van Zouteveen (en De Lier) lange tijd een eigen 'rechtssysteem' en rechtspraak hebben gehad. Op 20 juli 1512 bepaalde Maximiliaan van Oostenrijk dat in De Lier en Zouteveen, net zoals elders, de ambachtsheer in alle rechten en zaken in de plaats van de landsheer moest optreden. Een uitzondering werd gemaakt voor twisten, want dan moest het buurrecht toepasselijk blijven.

Grote misdrijven en beroepszaken werden door de baljuw en zijn hof berecht. In de rechtzitting van 24 oktober 1572 was Dirck Willemsz. schout van Zouteveen; hij ging op 20 februari 1573 in appèl bij het hof van de baljuw van De Lier en Zouteveen. De Zouteveense gezworenen hadden de eis van de schout om voor iedere aangebrachte klacht twee stuivers te ontvangen afgewezen, maar de baljuw en welgeboren mannen van De Lier en Zouteveen hielden deze uitspraak in stand. Dit baljuwschap was in de periode 1399-1402 ontstaan; eerder (in 1282) had Floris V de heerlijkheid Zouteveen al met het ambacht De Lier verbonden. De baljuw vertegenwoordigde de heer van De Lier en Zouteveen in veel zaken; zo regelde hij de inning van de tienden, bewaakte de rechten van visserij, vogelarij en de wind (windrecht is het recht op vrije windvang voor een molen) en verkoos de kerk- en kapelmeesters. Bijzonder was het recht dat de baljuw had op twee hoed (1 hoed is ruim 10 hl) tarwe, dat voortkwam uit het voederen van het paard van de baljuw bij aankomst vanuit De Lier, bij gelegenheid van zijn ambtelijk optreden in de open lucht rondom de *'gerechtspael'* bij de kapel van Zouteveen. In de zeventiende eeuw was er in het ambacht sprake van een traditionele haverdag voor de paarden van de baljuw, waarbij de baljuw de bevolking trakteerde op bier en bokking.

Het schependingboek vermeldt niet waar de schout en de gezworenen van Zouteveen in de zestiende eeuw bijeenkwamen. In totaal vonden in de vermelde periode 154 rechtzittingen (rechtdagen) in Zouteveen plaats. Eén bijeenkomst, op 12 juli 1576, ging niet door omdat er onvoldoende gezworenen aanwezig waren. Op 5 december 1572 werd gezworene Cornelis Pietersz. een boete opgelegd, omdat hij op de rechtdag absent was en niet voor een vervanger had gezorgd. De bode riep de gezworenen voor de vierschaar of rechtbank op en ontving daarvoor een halve stuiver per persoon. Meestal waren naast de schout en de secretaris slechts twee gezworenen volgens een roulatiesysteem aanwezig. Zij handelden de routinezaken af, zoals schuldbekentenissen, overdrachten van onroerende goederen, getuigenissen en machtigingen. Als er een uitspraak in een groot geschil gedaan moest worden, verschenen er meer gezworenen op de rechtdag. De secretaris zorgde voor de verslaggeving.

Gevolgen van oorlog
In het jaar 1573 - tot 29 oktober - vond het hoogste aantal rechtzittingen plaats, namelijk 24. In 1574 en 1575 waren er slechts twee rechtdagen, respectievelijk op 7 mei en 21 juni en op 14 oktober en 25 november. De periode na 29 oktober

1573 tot 23 maart 1576 kan als een zeer ongeregelde tijd worden beschouwd. Als voorbereiding op het ontzet van Leiden werd ook Zouteveen onder water gezet, met als gevolg dat in de lage delen geen bewoning en bedrijfsvoering meer mogelijk was. De geringe vergaderfrequentie heeft dus alles te maken met de 'troubelen' van de eerste jaren van de Tachtigjarige Oorlog, die het leven van veel Zouteveners ernstig benadeelden. Toch is het opvallend dat er in het rechtboek maar heel weinig verwijzingen zijn te vinden naar deze roerige periode, waarin zowel de geuzen als de Spanjaarden heftig hebben huisgehouden in deze omgeving. Slechts in twee gevallen wordt de ellendige situatie heel expliciet vermeld.

Fragment van een wandtapijt met het Ontzet van Leiden door Joost Jansz. Lanckaert, 1587. Museum De Lakenhal, Leiden.

De eerste keer gebeurde dit op 29 juli 1580, toen Cornelis Claesz. en Lenert Willemsz., voogden van het weeskind van Arien Ariensz. jonge smid, genaamd Neeltgen Ariensdr., die verwekt was bij Annetgen Woutersdr., de betaling eisten van 500 pond Hollands, het erfdeel van haar moeder. Een aanvullende eis was 50 pond Hollands als bruidsstuk, wanneer het kind de huwelijksstaat bereikte. De verweerders, Lenert Adriaensz. en Marritgen Florendr., de weduwe van Arien Ariensz. jonge smid, verzochten om kwijtschelding van het vermelde bedrag *'overmits de grote schade ende verlies doer de oorloge, ongebruijck van de landen ende of branding van de woninghe'*.

Een tweede vermelding van de oorlog wordt in de rechtzitting van 21 november 1586 gedaan. Tijdens *'de lesten trouble'* heeft Lenert Cornelisz. in de sloot achter zijn woning een *'zeeckere boonketel* (om voedsel te bereiden), *temme platteelen* (tinnen platte borden), *kannen, candelaers ende anders'* verborgen. De woning is later verkocht aan Lenert Engelsz. Een knecht van de nieuwe eigenaar heeft de voorwerpen gevonden en bezorgd in het huis van Lenert Engelsz., die de rechthebbenden hierover niet heeft geïnformeerd.

Naar de turbulente jaren 1573-1575 verwijzen ook de regelingen die voor achtergebleven weeskinderen getroffen moesten worden. Er is in die periode duidelijk sprake van een grotere sterfte dan in de jaren ervoor en erna. Ook andere bronnen, zoals de rekeningen van het Gasthuis in Delft en van de Sint Jansheren in Haarlem, die beide veel land in deze omgeving in bezit hadden, vermelden in dezelfde periode een flink aantal sterfgevallen. Veel boeren verloren hun vee en moesten tijdelijk elders, bijvoorbeeld binnen de stadsmuren van Delft, een veilig onderdak zoeken. Als gevolg hiervan was er veel armoede en ziekte en stierven er relatief veel bewoners in deze regio.

Een opvallende zaak heeft te maken met de rooms-katholieke kapel van Zouteveen, die met de komst van de geuzen en de Reformatie in 1572 haar oorspronkelijke functie heeft verloren. Burgert Pietersz. eiste in de rechtzitting van 23 maart 1582, dat Goosen Jansz. van Vlaenderen zijn *'baggen'* (varkens), mest en andere vuiligheden uit de kapel verwijderde en dat hij het gebouwtje weer in oude staat herstelde. Voor het gebruik van de kapel moest hij 6 carolus gulden betalen. Korte tijd later werd in het voormalige katholieke godshuis een school gesticht.

Overzicht van rechtzaken

Om een idee te geven welke zaken de vierschaar van Zouteveen passeerden, volgt hier een overzicht. Op de rechtdag van 8 november 1572 eiste Cornelis Arij Mathijsz. van IJsbrant Jorisz. hem de schuld te voldoen van de bonen die hij van hem gekocht had. Jan Doesen werd op 12 juni 1573 een boete opgelegd, omdat hij tijdens de rechtzitting zijn muts of hoed op zijn hoofd hield. Rochus Claesz., voogd van de achtergebleven weeskinderen van zijn overleden broer Cornelis Claesz., heeft op 25 november 1575 voor hun onderhoud de helft van 2 morgen land en de werf ontvangen. Op 23 maart 1576 eiste Aelwijn Jacopsz. van Lidewij Arijns 26 gulden voor het gebruik van drie morgen land. Op 2 augustus 1578 werd uitgesproken dat Jan Willemsz. 8 Rijnse gulden moest betalen aan de waard Jan Jorisz. vanwege verteerde kosten. Rochus Claesz. daagde op 27 januari 1581 Huijbrecht Heijndricxz. voor het gerecht, omdat hij nog 15 gulden moest betalen voor de leverantie van haver en gerst. Jan van Zanten, schout van Maasland, eiste op 31 maart 1581 van Jan Jorisz., waard *'opt Gat'*, de betaling van 8½ gulden voor de huur van een kampje vlietland. Op 23 maart 1582 kreeg Sijmon Huijbrechtsz. van de gezworenen te horen dat hij hoorngeld moest betalen, omdat zijn koeien in het rechtsgebied van Zouteveen stonden. Op 16 maart 1584 vernam Willem Claesz. van de gezworenen en gemene buren, dat hij op de kade bij de Schipluidense korenmolen een huisje mocht timmeren om daarin te gaan wonen. De dijkgraaf en hoogheemraden van Delfland waren daar eerder mee akkoord gegaan. Op 24 oktober 1586 werd Jan Jorisz. voor het

gerecht gedaagd, omdat hij tijdens de Vlaardingse kermis in de herberg het Witte Paert aan de Korte Dijk zoveel stampij had gemaakt, dat de waardin geen behoorlijk gelag meer kon houden. Hij moest 4½ gulden boete betalen, maar wilde in het openbaar geen leed betuigen. Jan Jorisz. weigerde te beloven het nooit meer te doen; hij zei alleen: *'het is geschiet, dat ic weet nyet oftet meer beuren zal'*. Op dezelfde datum eiste Dirck Jacobsz. opt Houcken van Frans Claesz. de betaling van 8 stuivers arbeidsloon, dat hij tegoed had vanwege het vervoer van hennep naar de stad en de bezorging van vis op de boerderij.

Gebruik van grond

Het schependingboek van Zouteveen geeft enig inzicht in het gebruik van de grond en de verscheidenheid aan vee. Er is sprake van weiland, hooiland, boomgaarden bij de boerderijen en akkerland, waarop haver, gerst, tarwe, bonen en hennep werden geteeld. De vermeldingen hebben vrijwel altijd te maken met onbetaalde schulden en calamiteiten. Zo diende op 20 februari 1573 een zaak tegen de jongen van Claes Heijnen die van de weg *'in de haver'* was gelopen om een beest (vermoedelijk een koe) uit de sloot te halen. Hij ging voor hulp naar Burchert Pietersz., maar toen ze terugkwamen was het dier dood.

Ambachtsheren en vrouwen van Zouteveen

Wanneer ontstond Zouteveen als bestuurlijke eenheid? In 1982 werd in Zouteveen het 700-jarig bestaan gevierd. De heerlijkheden *'Liere'* en *'Zoutenvene'* werden op 28 juli 1282, *'des dinsdages na sint Marien Maddalenendach'*, door graaf Floris V verkocht aan ridder Jan Persijn. Zouteveen en De Lier behoorden oorspronkelijk tot het grafelijk domein waaruit Machteld van Brabant, de echtgenote van Floris IV, haar inkomen verkreeg. Zij woonde in 's-Gravenzande, waar zij een parochiekerk, een begijnhof en vermoedelijk een gasthuis stichtte. Haar kleinzoon Floris V maakte in 1282 De Lier en Zouteveen los van het grafelijk bezit en stond zijn rechten in dit gebied af in ruil voor bevoegdheden in Waterland en Se-

Heren en Vrouwen van De Lier en Zouteveen

De Lier en Zouteveen
1214 Machteld van Brabant
1268/69 Beatrijs van Dampierre
1282 Jan II Persijn
1283 Nicolaas Persijn
1304 Jan III Persijn
1353 Catharina Persijn

De Lier en Zouteveen (helft)
1372 Gijsbrecht van Nijenrode
1396 Otto van Nijenrode
1412 Ida van Bijland
1439 Jan II van Nijenrode
1455 Gijsbrecht IV van Nijenrode
1462 Jan III van Nijenrode
1482 Jan IV van Nijenrode
1496 Josina van Nijenrode
1538 Clara Turck
1545 Johanna van Zwieten

De Lier en Zouteveen (helft)
1372 Goede van Bergen
1391 Jan II van Haemstede
1404 Jan III van Haemstede
1410 Floris III van Haemstede
1430 Lijsbeth van Haemstede
1456 Jan II van Hodenpijl

De Lier en Zouteveen (tweemaal kwart)
1473 Jan I van Zwieten
1485 Adriaan van Zwieten
1487 Jan II van Zwieten
1511 Jan III van Zwieten
1527 Janne van Zwieten

De Lier en Zouteveen (tweemaal kwart)
1463 Cornelie van der Werve
1471 Jorijs van Hodenpijl Aerntsz.
1471 Cornelie van Ruychrocksdr.
1488 Joris van Hodenpijl
1501 Jan van Remmerswale
1539 Yde van der Werve
1539 Jasper van Everdingen
1545 Jan van Halmal en Pieter van Halmal
1549 Jan de Jonckere Mertensz.

De Lier en Zouteveen
1554 Agatha van Alckemade
1574 Margaretha van Culemburch
1609 Willem van Commigny
1619 Jacob van Dijck

De Lier
1623 Cornelis van Lockhorst
1629 Adam van Lockhorst
1676 Frederik, baron van Rheede
1715 Wilhelmina Henriëtte van Rheeden
1716 Steven van der Doest
1733 Theodora Olida Doys
1774 Gerlag Jan van der Does van Langeveld
1810 Frederika Louisa van der Does van Noordwijk
1812 Willem Hendrik, baron van Heerdt
1820 Philip Meij
1821 Jan Nicolaas Adriaan de Coningh
1835 Petrus Coenraad de Coningh
1848 Mr. Jacobus Steur van Vrijberghe de Coningh
1860 Hendrik Hartogh Heys

Zouteveen
1623 Johan van Matenesse
1654 Gijsbert van Matenesse
1670 Willem van Matenesse
1676 Florentina van Matenesse
1687 Mr. Nicolaas van der Dussen
1705 Ewoud van der Dussen
1729 Jacob van der Dussen
1772 Catharina van der Dussen
1776 Ewout van der Dussen
1828 Jan van der Dussen
1857 Eva van der Dussen
1858 Mr. Samuel Hartogh Heys
1860 Mr. Dr. Hermannus Hartogh Heys

Verkorte weergave van een opvolgingslijst opgesteld door P.J. Westerdijk.

venvanc, waar Jan Persijn heer van was geweest. De graaf versterkte hierdoor zijn greep op het onrustige noorden van Holland, waar de Westfriezen en de Kennemers in opstand waren gekomen tegen het grafelijk gezag.
Jan Persijn werd door deze transactie de eerste ambachtsheer van Zouteveen. De erfpachten moesten door de bewoners in het vervolg aan hem worden voldaan. Ook kreeg hij inkomsten uit het schot (een grondrente) en de rechtspraak. Jan Persijn bleef in het noorden wonen, waar zijn meeste bezittingen lagen. Zijn familie heeft de ambachtsheerlijkheden De Lier en Zouteveen tot in de tweede helft van de veertiende eeuw in bezit gehouden, waarna zij overgingen naar het geslacht Van Nijenrode. Vanaf 1372 blijkt het eigendom gesplitst te zijn, maar in 1545 werden beide ambachten weer verenigd. Johanna van Zwieten, vrouwe van Opmeer, trad vanaf dat ogenblik op als ambachtsvrouwe. Jacob van Dijck (1567-1631) was in de periode 1619-1623 de laatste ambachtsheer van De Lier en Zouteveen. Deze internationaal bekende advocaat - hij was onder andere raad en ambassadeur voor Zweden aan het Haagse hof - leefde op te grote voet. Hij verkocht in 1623 De Lier voor f 46.000,- aan Cornelis van Lokhorst en Zouteveen voor f 24.000,- aan Johan van Matenesse, heer van Riviere. Vanaf dat ogenblik gingen de heerlijkheden definitief afzonderlijk verder. Zouteveen behoorde van 20 februari 1623 tot 30 juni 1653 aan Johan van Matenesse en vanaf 2 augustus 1654 aan zijn zoon Gijsbert van Matenesse. In 1687 was Nicolaas van der Dussen ambachtsheer van Zouteveen; zijn zoon Ewout van der Dussen volgde hem in 1705 op en diens zoon Jacob van der Dussen werd in 1729 heer van Zouteveen. De familie Hartogh Heys was het laatste geslacht dat de ambachtsheerlijkheid in handen had.
In de Bataafse periode (1795-1806) waren de heerlijke rechten vervallen verklaard, maar die rechten werden in 1817 hersteld.

De weerbare mannen van Zouteveen in 1747
In 1747 waren in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden maatregelen genomen om aan een eventuele Franse invasie het hoofd te kunnen bieden. De Staten van Holland en West-Friesland besloten over te gaan tot het registreren van de volwassen mannen op het platteland en tot het vormen van een burgerwacht van zo'n 10.000 man. Schout en schepenen lieten daarop in elk ambacht lijsten met weerbare mannen samenstellen. Er werd bepaald dat opgegeven moest worden: de namen van mannen van 16 tot 60 jaar, met de vermelding of deze vermogend of onvermogend waren, dat wil zeggen of ze al dan niet in staat waren een wapen te kopen, en het aantal aanwezige wapens.

Het overzicht van Zouteveen vermeldt 28 vermogende en 14 onvermogende mannen. Onder de vermogenden bevonden zich vier schepenen, namelijk Arij Abrahamsz. van der Eijck, Gerrit Hendriksz. Poot, Jan Hendriksz. Clapwijk en Cornelis 's Grevelsz. Middelhuijsen. Twee schepenen waren ouder dan zestig jaar en werden niet meegeteld, namelijk Pieter Pietersz. Poot en Cornelis Cornelisz. van der Valk. Alle schepenen van Zouteveen waren, net zoals bijna overal elders in de Republiek, gereformeerd. Deze religie werd vanaf 1572 tot de Bataafse periode sterk door de overheid bevoordeeld. Schout in Zouteveen was in 1747 Adriaan van der Lely; F.D. Bas trad als secretaris op. In het ambacht waren vijf personen afgekeurd vanwege doofheid, slechtziendheid of het priesterschap. Geestelijken waren in de Republiek vrijgesteld van de verplichting om als weerbare man op te treden. Met de Zouteveense priester in die periode, Nicolaes Dijkman, zullen we later nader kennismaken. De boeren van Zouteveen staan in de lijst vrijwel allemaal als vermogend geregistreerd. Onvermogend waren vooral de arbeiders, de bouwknechten (boerenknechten) en twee van de drie watermolenaars, namelijk Jan Teunisz. van der Vaart en Jacob Prins; de laatste was tevens gerechtsbode. Arend Conijnenburgh was als watermolenaar vermogend. Cors Damen Bergman bezat nabij de Kapel een boerderij en bakkershuis. Eén persoon, Jan Andriesz. Buijs, bevond zich op zee.

Van de 42 weerbare mannen gaven maar zes personen op één of meer eigen wapens te bezitten, te weten een oude piek, drie degens en vijf snaphanen (een snaphaan is een geweer dat door middel van een haan met vuursteen kon worden afgeschoten). In de lijst van Zouteveen worden de volgende woonbuurten genoemd: de Noortbuurt, de Kapel, de Oostveen, het Voorne weer (vroonweer) nabij de Breeweg, waar twee armenhuisjes stonden, en de Ambachtska langs de Vlaardingervaart. Familienamen die meermalen in de lijst voorkomen zijn: Van der Eijck, Ouwerkerk, Van der Vaart, Poot, Touw, Overgaegh, Van Dijk en Van der Valk. De familie Van der Vaart, die oorspronkelijk aan de Vlaardingsekade het beroep van rietdekker uitoefende en in het begin van de zeventiende eeuw nog Decker heette, dankt haar naam aan de Vlaardingervaart. Het geslacht Poot komen we in de zestiende eeuw al herhaaldelijk in Zouteveen tegen. De beroemdste telg van deze familie is de dichter Hubert Korneliszoon Poot (1689-1733), die het landleven in zijn geboortestreek, het aangrenzende Abtswoude, diverse malen fraai heeft bezongen. Verscheidene namen die in 1747 maar één keer worden genoemd, komen nu veelvuldig in de regio voor, zoals Van Paassen, Ammerlaan, De Vette, Van der Drift, Berkhout, Zegwaart en Arkestein.

D.J. Noordam heeft studie gemaakt van de weerbare mannen van Maasland in 1747. Hij heeft berekend dat het percentage weerbare mannen op de totale bevolking 27 procent was. Als we dit cijfer voor Zouteveen gebruiken komen we op zo'n 155 inwoners. In werkelijkheid schatten we het aantal bewoners

Gemeente Vlaardinger-Ambacht uit de Gemeente Atlas van de provincie Zuid-Holland door J. Kuyper, 1868. Uitgegeven door Hugo Suringar, Leeuwarden.

PROVINCIE ZUID-HOLLAND. GEMEENTE VLAARDINGER AMBACHT.

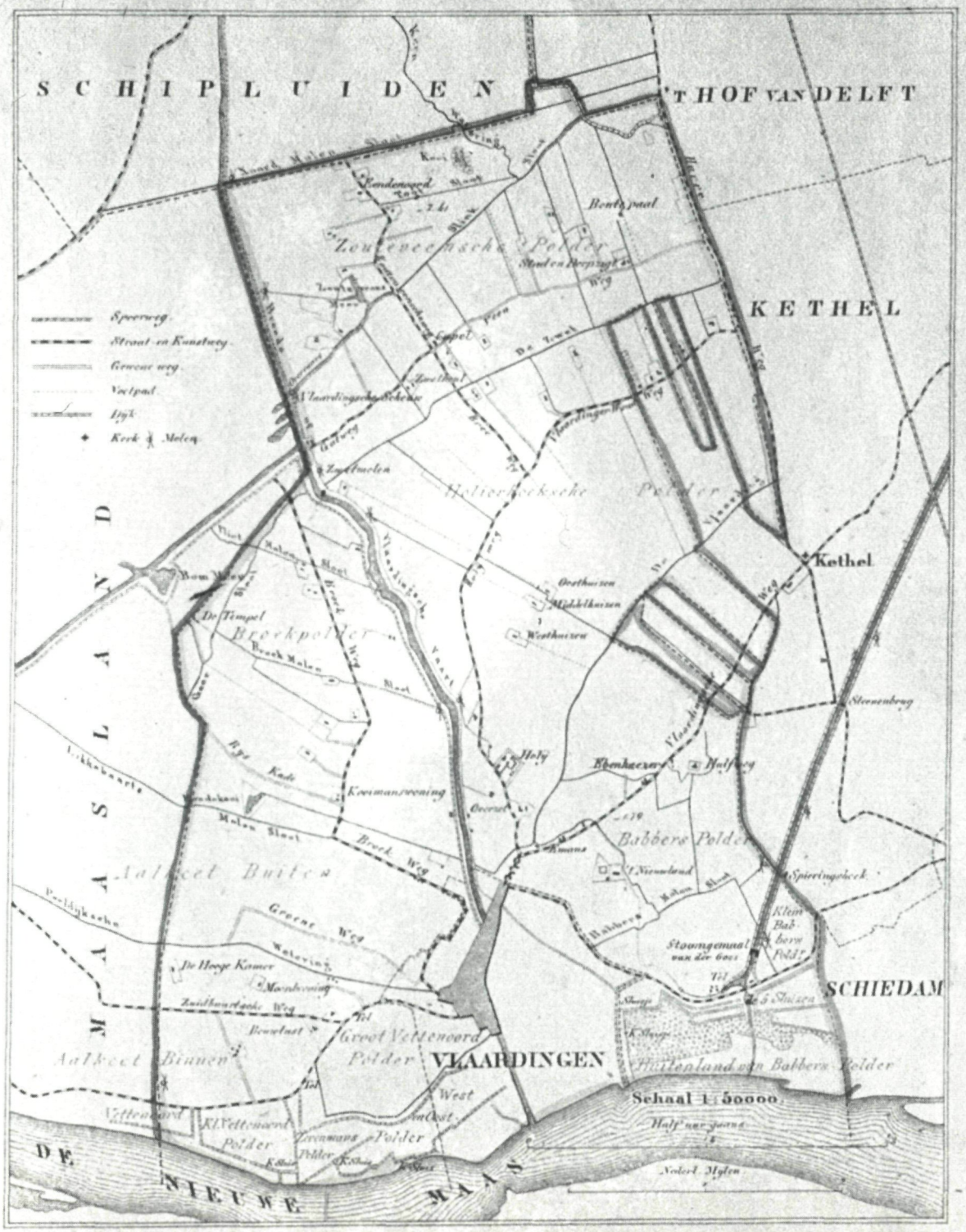

1866. Uitgave van Hugo Saringar te Leeuwarden

(zonder seizoenarbeiders) van dit ambacht hoger, namelijk op zo'n 200 personen. Gedurende drie eeuwen is dit getal ongeveer gelijk gebleven. Dit geldt ook voor het gemiddelde aantal woningen. Zouteveen telde 42 huizen in 1561 (zie hierna), 37 in 1632, 38 in 1732 en 35 in 1832. Volgens P.G.Q Sprenger van Eijk bestond de bevolking in 1832 uit: *'138 Roomschen, 64 Gereformeerden en 4 Luterschen, tezamen 206, waaronder van het mannelijke geslacht 114 en van het vrouwelijke 92'.*

Relatie Zouteveen-Vlaardingen

In 1811, in de Franse periode, werden Zouteveen en Vlaardinger-Ambacht bij Vlaardingen gevoegd. Maar zo gauw de Fransen vertrokken waren, werd de samenvoeging ongedaan gemaakt. Per 1 april 1817 werd Zouteveen een zelfstandige gemeente. In 1828 deden Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland een poging om Zouteveen weer, samen met Vlaardinger-Ambacht en Babberspolder, bij Vlaardingen te voegen. Maar Zouteveen weigerde en betitelde het voorstel als *'aller schadelijkst, moeielijk en ruïneus'.* Een samengaan met alleen Vlaardinger-Ambacht zag men niet als bezwaarlijk: beide gemeenten hadden al sinds 1817 een en dezelfde burgemeester, namelijk Pieter Verkade (tot 1843).

Bij acte van 12 maart 1830 verkoopt Diederik van Leyden Gael, ambachtsheer van Vlaardingen, Vlaardinger-Ambacht en Babberspolder, zijn privé grondbezit met alle daarbij behorende rechten voor *f* 100.000,- aan de stad Vlaardingen. Van Leyden Gael verbleef vaak op zijn buitenplaats Abtspoel tussen Oegstgeest en Warmond en had weinig belangstelling voor zijn 'Hof' aan de oostzijde van het Buizengat. Door deze aankoop kon Vlaardingen eindelijk uitbreiden!

Het grondgebied van het ambacht Zouteveen. Samenstel van de kaartbladen 17 en 18 van de Kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland door Nicolaes Kruikius, 1712.

In 1848 was een nieuw voorstel aan de orde: een samengaan van Maasland, Vlaardinger-Ambacht en Zouteveen, onder de naam Gemeente Maasland. Maar de natuurlijke barrière van de Vlaardingervaart belette hier de annexatie. Een merkwaardig argument, want Vlaardinger-Ambacht werd altijd al gedeeld door de vaart, waarover slechts in de stad Vlaardingen, bij de sluizen een brug was gelegen.
Sinds 1852 hadden Zouteveen en Vlaardinger-Ambacht weer een gezamenlijke burgemeester in de persoon van L. Knappert. In 1853 werd deze opgevolgd door A. van Linden van den Heuvell. Deze gezamenlijkheid leidde tot de stichting van de nieuwe gemeente Vlaardinger-Ambacht op 1 september 1855, met Van Linden van den Heuvell als burgemeester. Het was voorgoed gedaan met de zelfstandigheid van Zouteveen.
Maar ook Vlaardinger-Ambacht wordt opgeheven. Op 31 juli 1941 spreekt burgemeester J. Luijerink voor het laatst de gemeenteraad toe: *'Hetgeen wij reeds lang gevreesd hebben, zal nu toch plaats hebben. De Staatscourant no. 143 van 1941 bevat de Beschikking van den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, waarbij onder meer onze gemeente met ingang van 1 augustus 1941 wordt opgeheven en gevoegd bij Vlaardingen, behoudens gedeelten, die bij Schiedam en Schipluiden komen'*. In een terugblik vergelijkt hij de situatie in zijn gemeente in 1920 met die van 1941. Enige punten hieruit: *'De bevolking steeg in de laatste twintig jaar van 1500 tot 7000 inwoners'*. *'Het aantal woningen in 1920 bedroeg 350, tegen 494 in 1930 en 1734 in 1941'*. *'In 1920 was er nog slechts 200 meter straat* (bedoeld wordt 'bestrate straat'), *in 1941 is dit ongeveer 9 kilometers'*. Ook de weg naar Schipluiden was verbeterd. Na ook de raadsleden en het gemeentepersoneel bedankt te hebben voor hun arbeid *'met zoveel toewijding en liefde verricht'*, besluit hij zijn afscheidsrede: *'Ik wil nu eindigen met de beste wenschen voor U en de uwen en ik hoop, dat het gemeentebestuur van Vlaardingen ook het gebied van 't oude Ambacht op loyale wijze zal besturen en dat wat nu nog Ambachters zijn en die morgen deel zullen uitmaken van groot-Vlaardingen, goede Vlaardingers zullen worden'*.
Het grondgebied van de gemeente Vlaardingen groeide in één keer van 700 naar 1700 hectare. Het grootste deel van het vroegere Zouteveen kwam bij Schipluiden. Op 1 januari 2004 is Schipluiden - ondanks de barrière van de Vlaardingervaart - met Maasland samengevoegd tot de gemeente Midden-Delfland.

De begrenzing van Zouteveen
Sprenger van Eijk vermeldt in een aanhangsel op de 'Geschiedenis en Merkwaardigheden der Stad Vlaardingen', dat Zouteveen in totaal *'611 bunder, 21 roeden en 27 ellen'* groot is. Waar liggen die hectaren nu precies?

Fragment van een kaart uit het Proces-verbaal van grensbepaling van het grondgebied van Zouteveen, 1820. GA Vlaardingen.

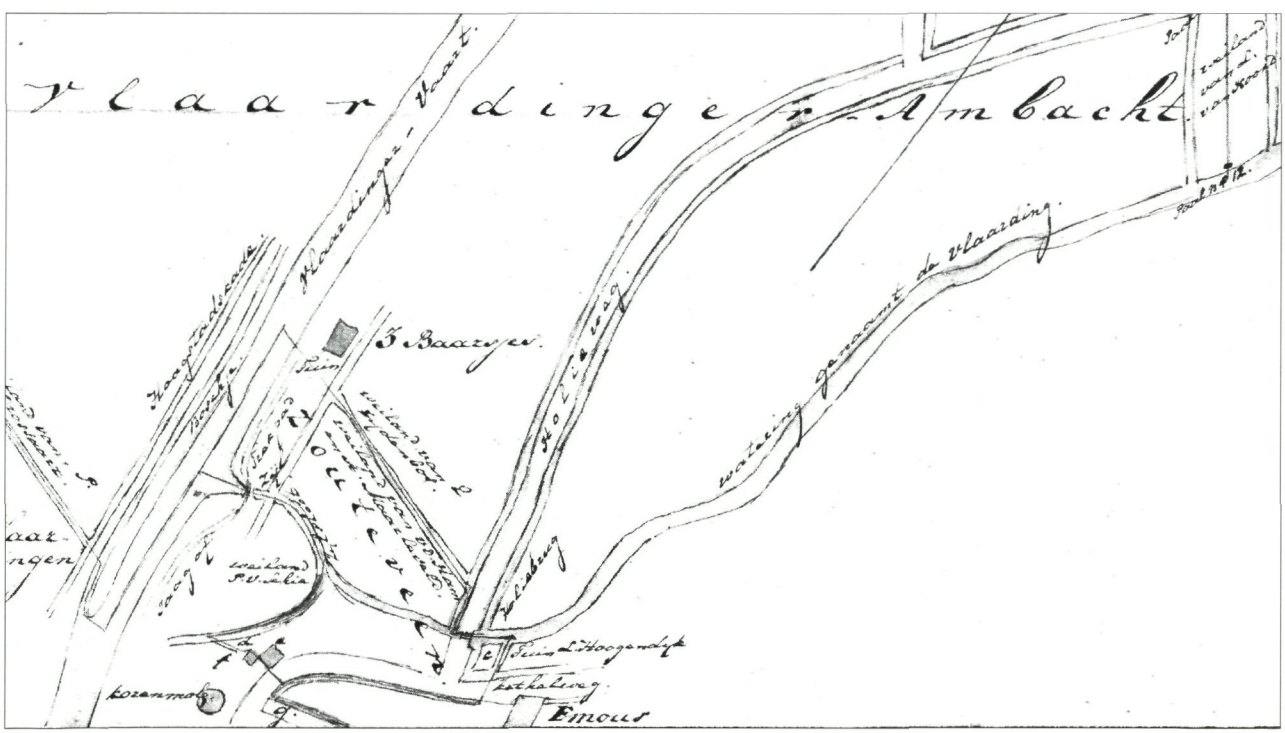

De 'Bontepaal' aan de Harreweg op de grens van de vroegere gemeenten Zouteveen, Kethel en Vrijenban. Foto Frits van Ooststroom.

De buurtschap Vockestaert. Rechts de Tanthofkade, in het midden de Pootensloot die de grens vormde tussen Zouteveen en Vrijenban. De brede sloot links vormde de grens tussen Vrijenban en Hof van Delft. Foto Frits van Ooststroom.

De boerderij de Drie Baarsjes aan de Vlaardingervaart (Emmakade), nabij de grens tussen Vlaardinger-Ambacht en de enclave Zouteveen.

Op ingekleurde exemplaren van de in 1712 uitgegeven kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland, vervaardigd door Nicolaes Kruikius, wordt het grondgebied van Zouteveen in één kleur afgebeeld. Maar zijn de grenzen correct weergegeven? Op andere plaatsen op de kaart is dat niet altijd het geval. Een kadastrale minuutkaart ontbreekt van Zouteveen.
In het Zouteveense archief bevindt zich een proces-verbaal uit 1820, waarin de grens van het grondgebied nauwkeurig wordt beschreven. De zuidgrens wordt gevormd door het water de Zweth tussen de Vlaardingervaart en de Harreweg. De oostgrens loopt door de sloot naast het belendende kavel (dus niet door de bermsloot) van de Harreweg en 'Papsouschenweg', nu Abtswoude. De smalle tussenliggende kavel is in 1820 begroeid met bosschages, zoals nu nog het geval is tussen de Woudweg en het Kethelpark in Schiedam. De boerderij op de hoek van de Oostveenseweg en de 'Rozenwoning', iets noordelijker langs de Harreweg, vallen buiten de grens van Zouteveen. Tussen deze boerderijen staat nog steeds de mooie hardstenen 'Bontepaal', de grenspaal waar de vroegere gemeenten Zouteveen, Kethel en Vrijenban samenkwamen. De boerderij aan het einde van de Tanthofkade ligt wel binnen de gemeentegrens van Zouteveen. Bij de Pootenheul (de brug bij de buurtschap Vockestaert) loopt de grens door de Pootensloot in noordwestelijke richting, volgt een klein stukje de Tanthofkade naar het noorden en loopt dan via het Nieuwe Slootje en de daar in het verlengde van liggende Noordmolensloot naar de Vlaardingsekade nabij de Noordmolen. Tussen het Nieuwe Slootje en de Noordmolensloot wordt met een kleine slinger de Keen Watering gekruist. De westgrens wordt vanaf de molen gevormd door de Vlaardingervaart tot aan het slop tussen de Reigerhof en (voorheen) café Halfweg. Hier komt de grens weer in de Zweth.
In het proces-verbaal van 1820 wordt de beschrijving van de grens vastgelegd door de schout (burgemeester) van Zouteveen, Pieter Verkade (1767-1848) en door de schouten van de buurgemeenten Hof van Delft, Vrijenban, Kethel, Vlaardinger-Ambacht, Maasland en door de president van Vlaardingen. Dat laatste is natuurlijk opmerkelijk. Hoe kan Zou-

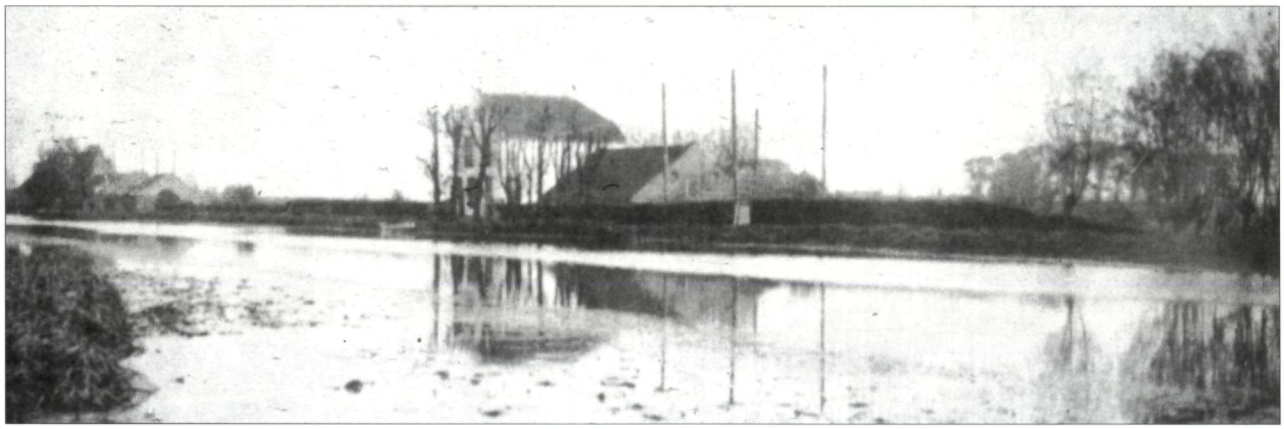

Groeten uit Vlaardinger-Ambacht. Achter de koe is nog juist de Holyweg zichtbaar (nu Prins Bernhardlaan), op de achtergrond de huizen aan het Emaus. De rij knotwilgen markeert de vroegere grenssloot tussen Vlaardinger-Ambacht en de enclave Zouteveen.

teveen grenzen aan de stad Vlaardingen? Artikel 4 van het proces-verbaal meldt: *'De schout van de Gemeente Zouteveen heeft ons te kennen gegeven dat ongeveer op een afstand van drie quartier uurs van hier* (het bovengenoemde steegje bij de Zweth) *nog een gedeelte van het grondgebied van de gemeente Zouteveen gelegen is.'* Het betreft een wonderlijke enclave van Zouteveen in de uiterste zuidwesthoek van de Holierhoekse Polder, nabij de molen aan de Korte Dijk en het Plein-Emaus. De enclave is volgens Sprenger van Eijk groot *'8 bunder, 28 roeden en 90 ellen'*.

De grens van de enclave met Vlaardinger-Ambacht

De grenzen worden op 26 juni 1820 bezocht, aangewezen en beschreven in het proces-verbaal. Alles wordt naar de toestand in het terrein genoteerd, inclusief de namen van de grond- of opstaleigenaren. Kennelijk is er nog geen kadastrale minuutkaart met perceelnummers voorhanden.

Artikel 4 van het proces-verbaal behandelt de grens tussen de enclave en Vlaardinger-Ambacht: *'Wij hebben ons alzoo naar het voornoemde gedeelte begeven en bevonden dat volgens aanwijzing de grensscheiding tusschen deze gemeente (Zouteveen) en die van Vlaardinger Ambacht wederom aanvangt, uit het midden van de Vlaardinger vaart, in de directie van een sloot, even bezuiden de woning genaamd de Drie Baarsjes houdende bij die sloot onder Zouteveen het weiland van A. van den Ham en A. Maarleveld en onder Vlaardinger Ambacht dat van Engel Zijdenbos, in eene Zuidoostelijke rigting uit gezegde Vaart, dwars over het Jaag of trekpad door den tuin bij voornoemde Drie Baarsjes gelegen, en door gezegde sloot tot in het midden van de Westelijke sloot van de Holieweg, van daar Zuidwaards door die sloot tot in het midden van de Vlaarding, Noordoostwaards door de Vlaarding, passerende de Holiebrug, tot in de directie van de eerst aankomende sloot aan de Noordoostelijke kant van een boomgaard van Laurens Hoogendijk onder Zouteveen, van daar Zuidoostwaards uit de Vlaarding en door gezegde sloot dwars over de Kethelweg, tot in de samenkomst van de Zuidoostelijke sloot van die weg en een hekje staande aan de Zuidwestelijke kant van het Raadhuis van Vlaardinger Ambacht, genaamd Emous, van daar Zuidwestwaards door laatstgemelde sloot tot in de directie van de scheiding van een boomboschje van J. van der Valk onder Vlaardingen en een gedeelte dijkgrond van Jan Koopman onder Zouteveen.*

Bij dit punt gekomen hebben wij bevonden dat aldaar de grensscheiding tusschen deze beide gemeenten eindigt en die met de gemeente Vlaardingen begint'.

Het procesverbaal is ondertekend door *'de respective daarbij geinterresseerde Heeren Schouten en aanwijzer'*. Dat is gemakkelijk, want de schout van Vlaardinger-Ambacht en van Zouteveen zijn in 1820 één en dezelfde persoon, namelijk Pieter Verkade.

Het kan haast niet anders of we zijn aangeland bij het tolhek dat in 1809 op de grens van Vlaardingen en Zouteveen was geplaatst. Met de opbrengst van de tolgelden werd de aanleg en het onderhoud van de straatweg over de Maasdijk tussen Vlaardingen en Schiedam gefinancierd.

Bij het tolhek op het Emaus lag de grens tussen Vlaardingen en de enclave Zouteveen, later met Vlaardinger-Ambacht.

De bebouwing langs het Emaus (Vlaardingsche Weg). Gedeelte van de Kadastrale Minuutkaart van de enclave Zouteveen. F.F.J. Machen, ca. 1821.

De grens met Vlaardingen

Artikel 5 van het proces-verbaal beschrijft de grens met de gemeente Vlaardingen: *'Beginnende van het laatstomschreven punt hebben wij op aanwijzing van den Heer Schout van Zouteveen en in tegenwoordigheid van den Heer President der Gemeente van Vlaardingen bevonden, dat de lijn die het grondgebied dezer beide Gemeenten vaneen scheidt wordt gevormd invoege als volgt:*

In een Noordwestelijke rigting passerende tusschen voornoemde dijkgrond van Jan Koopman onder Zouteveen en het gezegde boomboschje van J. van der Valk onder Vlaardingen dwars over de Kethelweg tusschen de schuur van Arij van Leeuwen en de tuin en boomgaard van voornoemde Koopman onder Zouteveen en een lootsje en tuin van voornoemde Van der Valk onder Vlaardingen tot in de sloot, loopende tusschen voornoemde eigendommen van Jan Koopman, en het weiland van Pieter van Schie, vandaar Noordwestwaards door opgenoemde sloot tot aan de Vlaarding, vervolgens ingelijke kromme rigting door de Zijlsloot passerende het Jaag of trekpad tot in het midden van de Vlaardinger vaart.'

Dit artikel wordt ondertekend door de president van Vlaardingen, H.L. van Linden van den Heuvell en door P. Verkade in zijn dubbele hoedanigheid.

Als we de beschreven grenzen vertalen naar de huidige situatie, dan liep de grens vanuit de Vlaardingervaart, ongeveer van de plaats waar de Prins Hendriklaan op de Emmakade uitkomt, in een rechte lijn naar de hoek van de Julianalaan en de Prins Bernhardlaan; vandaar langs de Bernhardlaan tot de brug over de Vlaarding (Mauritssingel), van hier door de Vlaarding tot aan de Dr.J.Th. de Visserschool. Hier schampt de grens de voorgevel van deze school, steekt de Kethelweg over en loopt aan de oostzijde van het Plein-Emaus en het Emaus tot net voorbij het ingangsgebouw van de Algemene Begraafplaats. Vervolgens over de begraafplaats naar de plaats aan de Vlaardingervaart waar een slinger in de Trekkade zit (waar vroeger een zijl was, een uitwateringssluisje), dicht bij de brug van de Westlandseweg.

Van de Zouteveense enclave is wel een kadastrale minuutkaart beschikbaar. De kaart toont het hiervoor geschetste grondgebied, getekend in een schaal van 1:2500. Nauwkeurig zijn de diverse kavels weergegeven en de panden die er staan. Het is jammer dat de zogenoemde OAT ontbreekt (Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel der grondeigenaren), zodat we in

Fragment van kaartblad 17 van de kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland. Nicolaes Kruikius, 1712. De enclave 'onder Zouteveen' is aangegeven.

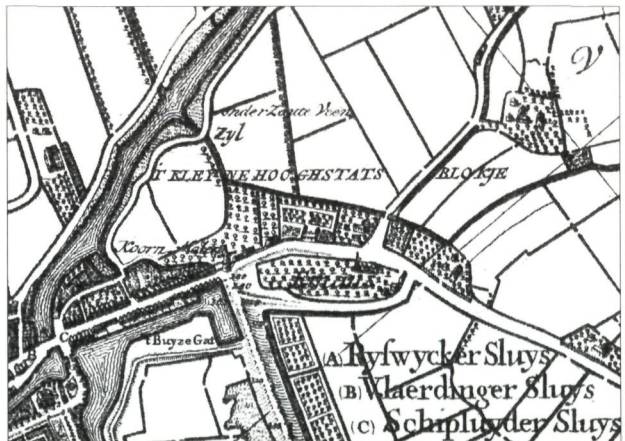

het ongewisse blijven over de namen van de eigenaren van de overige kavels, over het gebruik ervan en over de precieze grootte.
De kadastrale minuutkaart is getekend door F.F.J. Machen, *'landmeter van de 1e Klasse'*. Het jaar van verschijnen ligt waarschijnlijk omstreeks 1821, dat jaartal staat op de zogenoemde Verzamelkaart (schaal 1:15.000) die van heel Zouteveen beschikbaar is. De kaart is mede ondertekend door P. Verkade, als schout van Zouteveen. De aangrenzende minuutkaart van Vlaardingen (met o.a. de Korte Hoogstraat en de molen) is door diezelfde Machen gemaakt en wel in 1813.

Hoe oud is de enclave?
De enclave staat in 1712 op de kaart van Kruikius vermeld als *'onder Zoute Veen'*. In de directe nabijheid staat de aanduiding *''t Kleyne Hooghstats Blokje'*. Dit gebiedje vormde waarschijnlijk vóór de kanalisering van het zuidelijk gedeelte van de Vlaardingervaart één geheel met het gebied rond de ontginningsboerderij Hoogstad, ten noorden van de Broekweg (nu Westlandseweg). Het tiendblok 'Hooghstad' wordt door C. Hoek in zijn artikel 'De Hof te Vlaardingen' toegeschreven aan Ramp van Vlaerdinghen, een leenman van de graaf. In een uitspraak van omstreeks 1295 over tiendrechten gelegen ten westen en oosten van de Vlaardingervaart wordt het gedeelte aan de oostkant *'Rampen VI morghen'* genoemd. Wellicht behoorde de enclave Zouteveen dus ook tot het oorspronkelijke grafelijke domein. Dat deze enclave dertien jaar eerder, toen graaf Floris V Zouteveen en De Lier ruilde met Jan Persijn, tot het Zouteveense gebied behoorde, lijkt dus onwaarschijnlijk. Wanneer het Zouteveens grondgebied werd, is vooralsnog onbekend.
De oudst bekende aanwijzing voor het bestaan van de enclave is de Tiende Penning Zouteveen van 1561 – een onroerendgoedbelasting – waarin een aantal panden wordt vermeld dat tussen de grens van Vlaardinger-Ambacht en de Maasdijk staat, *'in dese jurisdictie'* (bedoeld wordt de jurisdictie van Zouteveen). De weg wordt 'Corten Dijck' genoemd, maar het is duidelijk dat hier het huidige Emaus wordt bedoeld. Het kohier vermeldt naast een akkerbouwperceel, zes kleine boomgaarden, variërend in oppervlak van een halve hond tot drie hond (een hond is ca. 1420 m^2). De situatie wordt geïllustreerd door de kaart van Kruikius van 150 jaar later.

In de 'Historische Atlas Vlaardingen' wordt door Jeroen ter Brugge een uitgebreid overzicht gegeven van de kaarten van het Vlaardings grondgebied. Behalve op de kaart van Kruikius uit 1712 en op een paar negentiende-eeuwse kaarten, wordt

Fragment van kaart en legenda uit 'Handvesten en Octroyen ... van Vlaardingen' met de 'Scheidpaal tussen Vlaardingen en de Zouteveen'. Uitgegeven door Joh. Gaillard in 1751.

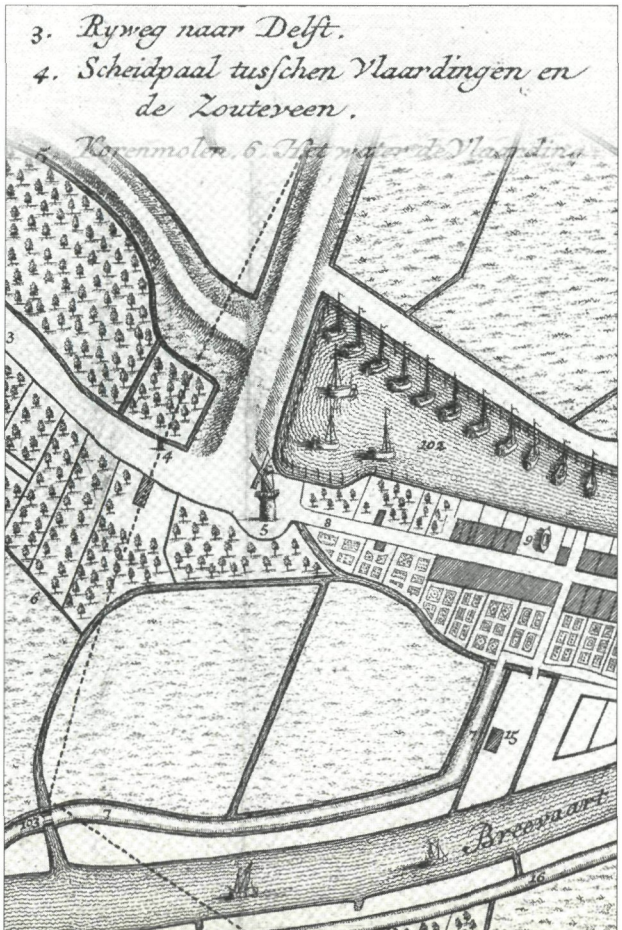

Situatie rond het Emaus en de Vlaardingervaart op de stadsplattegrond van Vlaardingen door Jacob van Deventer, ca. 1560.

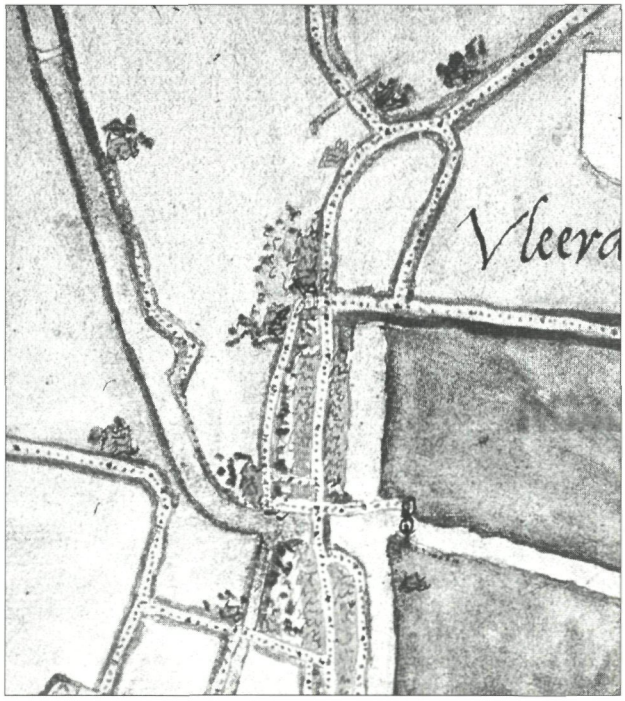

de Zouteveense enclave eigenlijk nergens genoemd. Alleen op de stadsplattegrond in de in 1751 door Joh. Gaillard uitgegeven 'Handvesten en Octroyen ... van Vlaardingen', staat een *'Scheidpaal tussen Vlaardingen en De Zouteveen'* aangegeven op de *'Ryweg naar Delft'*, de weg die op andere kaarten wordt aangeduid als 'Vlaardingsche Weg' of 'Vlaerdingsen Dyck' en die thans Emaus heet.
De stadsplattegrond van Vlaardingen en omgeving, omstreeks 1560 gemaakt door Jacob van Deventer in opdracht van koning Philips II, is de oudste afbeelding van de situatie rond het Emaus en de Vlaardingervaart. De slinger in het pad langs de vaart bij de Zijlsloot is duidelijk weergegeven, evenals de (voorganger van) de boerderij de Drie Baarsjes. Ook een stukje van de Vlaarding is weergegeven met de 'Holiebrug'. Het Emaus blijkt onderdeel te zijn van de Ommering, de dijk rond het *'Oude Spuy'*, zoals afgebeeld en genoemd op enkele kaarten die de landmeter Jan Jansz. Potter in 1576 en 1590 maakte voor het Weeshuis te Delft en voor de Ambachtsbewaarders van de Westsluizen. De huizen langs het Emaus keken dus ooit uit op het buitenwater!

P.C.J. van der Krogt vermeldt in zijn artikel 'De Hoefslagen van de Delflandse Maasdijk', dat de dijkgraaf en hoogheemraden op 22 maart 1552 aan de buren van Vlaardinger-Ambacht, gebruikers en eigenaars van percelen die 'verhoefslaagd' zijn in de *'crompte by de Coornmolen te Vlaerdingen'*, de opdracht geven om die 'crompte' te overdijken (af te dammen). Opvallend is hier, dat de gebruikers en eigenaren van land rond de 'crompte' (de Ommedijk) als bewoners van Vlaardinger-Ambacht worden aangeduid en niet (deels) als bewoners van Zouteveen.
De Ommering maakte onderdeel uit van de Maasdijk. Ten behoeve van de onderhoudsplicht van deze hoofdwaterkering was de totale lengte (van de duinen bij Ter Heijde tot in de stad Schiedam) verdeeld in dijkvakken, die ter plaatse waren aangegeven door middel van een hoefslagpaal. De 'Omring van Emaus' was verdeeld in 47 vakken die in het 'Houfslach bouck' van 1549 samen een lengte hadden van 145 roeden en 2 voet (ca. 550 m). *'Ongeveer halverwege ligt een dijkvak van 20 voet (6 m) dat te onderhouden was door het ambacht van Vlaardingen. Dit zal het dijkvak geweest zijn waar de dam in de Vlaarding zich bevond. Bijzondere waterstaatkundige werken waren in het algemeen niet verhoefslaagd aan particulieren'.* (Na die eerste afdamming werd de Vlaarding onder andere via de Zijlsloot omgeleid naar de Vlaardingervaart.) De hoefslagpalen werden van de Ommering verplaatst naar de veel kortere afdamming. De palen stonden er volgens Knottenbelt op een onderlinge afstand van *'enkele decimeters'*.
Het Oude Spui werd gedempt en op de plaats werd een boomgaard aangelegd. *'Het Spuy Water'* verhuisde naar de oostzijde van het Buizengat bij het Hof. Waarschijnlijk omstreeks 1650 werd aan de Ommering (aan het begin van de Kethelweg), de boerderij 'Emous' gebouwd, die ook als rechthuis van Vlaardinger-Ambacht en Babberspolder fungeerde; het was tevens herberg. Pas in de loop van de negentiende eeuw werden in 'de Put' en langs de oostzijde van het Emaus woningen gebouwd.

Woud van hoefslagpalen op de Schiedamse Dijk nabij de molen aan de Korte Dijk. Rechts de huizen aan het Emaus.

Zouteveen en 'de paepsche religie'
Na de Reformatie was er in Vlaardingen geen katholieke kerk meer. Sprenger van Eijk meldde: *'bij de Kerkhervorming is genoegzaam de geheele bevolking in Vlaardingen en in 't ambacht gereformeerd geworden'*. Toch waren er natuurlijk mensen die de *'superstitieuse pausselycke religie'* trouw waren gebleven. De jezuïet A. van Lommel schrijft in 1877 een lang artikel over de geschiedenis van de Parochie Vlaardingen in het maandblad 'De Katholiek'. Hij doet ook verslag over die eerste, onzekere tijden, wanneer de gelovigen *'bij gemis van een bijwonend priester, in een of ander afgelegen huis, in stallen of schuren buiten de stad moesten opgezocht en geholpen worden door dezen of genen priester, die uit Delft, Schiedam, Schipluiden, den Kethel, Maasland, enz., verkleed of vermomd, bij nacht en ontijden toesnelde'*. Zo wordt melding gemaakt van

ene Godfridus van der Vliet, die in 1656 in Delft woonde en van daaruit *'te Schiedam, te Vlaardingen, in den Kethel, in de Souteveenen en te Maasland met zijn talenten woekerde'*. Eerder was de Delftse priester Jan Baptist Stalpart v.d. Wiele (1579-1630) een opvallende bezoeker van Zouteveen. Wilhelmina Reeck, zijn biografe en tijdgenoot, geeft ons enig inzicht in zijn werkzaamheden. Tijdens een visitatie bande hij hier heidense gebruiken uit, bracht hij ouderen terug naar het katholieke geloof en bekeerde hij ongelovige jongeren. Verder nam hij de biecht af en doopte en trouwde hij.
Mede door het missiewerk van Stalpart v.d. Wiele was in het midden van de zeventiende eeuw een groot deel van de bewoners van Zouteveen weer katholiek. Hoewel overheidsfuncties in die tijd vrijwel uitsluitend voor aanhangers van de 'gereformeerde religie' gereserveerd waren, zien we in Zouteveen ook katholieke bestuurders optreden. In 1666 telde het ambacht *'twee paepsche schepenen: Mees Dircxsz. Lauwerschilt en Cornelis Franke Slobbe en een paepsche gasthuismeester'*. In 1668 wordt er zelfs van een derde paapse schepen melding gemaakt. De ambachtsheren van Zouteveen zullen een en ander hebben toegestaan. Zo grijpt heer Gijsbert van Matenesse in wanneer Isaac Knol, een vurig papenjager, enige bewoners van Zouteveen voor het gerecht wil dagen wegens het houden van een paapse bijeenkomst in een huis in Zouteveen. De ambachtsheer klaagde op zijn beurt Knol aan wegens ondermijning van zijn rechtsmacht in zijn ambacht. En Van Matenesse krijgt natuurlijk gelijk.

Rooms-katholieke schuurkerk

Vlaardingen en Zouteveen waren ongeveer de eerste plaatsen waar, na het in 1672 laten vieren van de strakke godsdienstteugels, de burgerlijke overheid de oprichting van een Statie toeliet.
De pogingen van de katholieken om een eigen kerk te stichten gaan echter met veel bezwaren gepaard. In de 'Notulen van de kerkenraad van de Vlaardingse Gereformeerde Gemeente' wordt gemeld dat de leden van de kerkenraad hadden vernomen dat begin oktober 1682 de *'papisten'* pogingen deden om een huis met erf te kopen van Annetje Willems, de weduwe van Simon Leendertsz. van der Meer, *'synde een ouwde en seer sieckelycke vrouw, lidtmaet deser gemeynte, wonende buyten de korenmolen ontrent de scheytpael van Vlaardingh op de Heerlyckheyt van de Souteveen'*. De pogingen van de papisten hadden kennelijk ten doel *'om soo aldaer een paaps kerckgetimmer te kunnen formeren'*.
Op allerlei manieren wordt bezwaar gemaakt en wordt de arme weduwe onder druk gezet, maar na de dood van Annetje verkoopt haar *'paapse vooght'* het huis met het erf *'aen seeckere papisten Dirck Simonsz. van Veen, Arent van Schie ende Cornelis Gerritsz. van Noordt'*. Zij laten een timmerman uit Vlaardinger-Ambacht een kerkgebouwtje maken *'ontrent 42 voeten langh en 23 voeten breet, de deur drie voeten wijt en boven ovael sijnde, geen gemenen inganck van een boerenwoningh. Aen de eene syde van dit gebouw een galderije van*

Het Emaus (toen nog Vlaardingscheweg) gezien in de richting van het raadhuis. Links achter de leilinden, de statige, voormalige rooms-katholieke pastorie.

7 à 8 voeten breedt daer wel 50 menschen op soude kunnen sitten. Van binnen een seecker huysje met 2 deuren van 6 voeten wijt (nae de gadaente van een biechthuysje)'. De gereformeerde kerkenraad voelt zich overvallen door de bouw en stelt alles in het werk om te voorkomen *'dat men daerin eerlange de paapse diensten soude solemniseren'*.
Aangenomen mag worden dat het kerkje in de Zouteveense enclave niet lang na 1682 werd gebouwd. Ook hier is het kennelijk de heer van Zouteveen, Gijsbert van Matenesse, die (oogluikend) instemt met de bouw en zich van de bezwaren niets aantrekt. De eerste priester werd in 1683 Joannes Snoeck uit Delft. Hij gaat - volgens overlevering - bij het kerkje wonen.

Renovatie, vergroting en vervanging

Pas in 1732 is er opnieuw sprake van *'eene kerck onder de Souteveenen, daer priester is Corn. van der Kun Gijsbrechtz'*. In 1741 zond zijn opvolger Nicolaes Henricus Dijkman een verzoekschrift naar de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland. Hij meldt dat hij pastoor en opzichter is van de *'Roomsgesinde Vergaderplaats, geleegen onder de jurisdictie en de balliuwagen van de Souteveenen; dat de voorsch. vergaderplaats, die leggende en staande is op sijn selven geëlongeert van de publicque weegen ende uytsigten'* (dus niet zichtbaar vanaf de openbare weg) hoognodig van top tot teen gerepareerd moet worden. Hij geeft aan dat het gebouw niet groter is dan 48 bij 23½ voet en al vele jaren te klein voor het aantal gelovigen. De situatie is des te nijpender daar gedurende de zomermaanden en in het najaar een grote hoeveelheid buitenlandse landarbeiders zich bij de kerk meldt en dat daardoor al vele malen wanorde is ontstaan. Hij verzoekt om toestemming tot verlenging van het bedehuisje met achttien voet en tot het uitvoeren van de nodige reparaties.

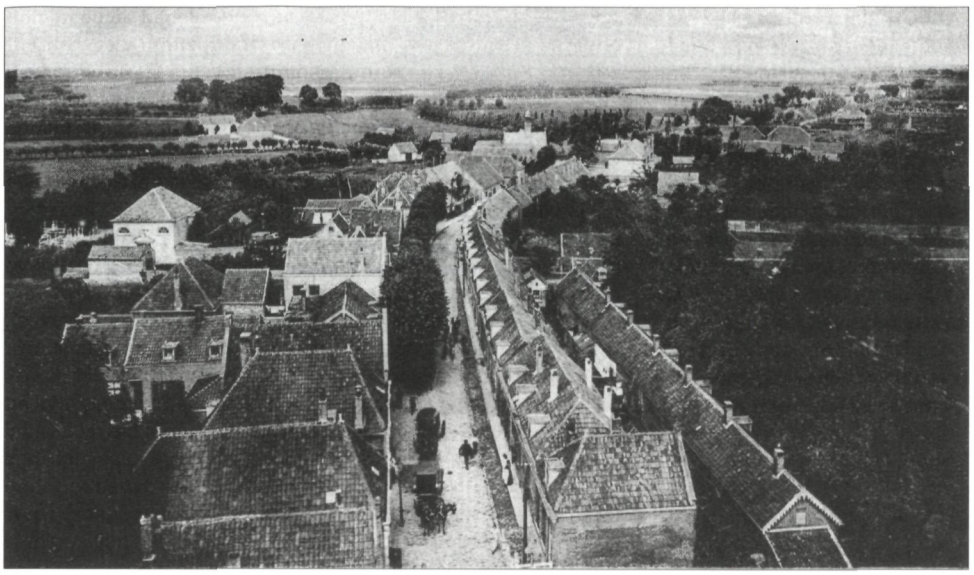

Het Emaus gezien vanaf de molen. Het gebouwtje links (met het piramidevormige dak) is de toenmalige kapel van de rooms-katholieke begraafplaats.

Zijn verhaal wordt onderschreven door drie omwonenden *'van de gereformeerde Religie'*. Het antwoord valt gunstig uit en de verbeteringen aan het schuurkerkje werden aangebracht.

In 1777 wordt toestemming gevraagd om het bedehuis geheel te vervangen, omdat het gebouwtje inmiddels weer bouwvallig is en reparatie niet lonend. Wederom wordt het argument van de vele *'bovenlanders'* gehanteerd die genoodzaakt zijn om buiten, vóór de kerk hun godsdienst uit te oefenen. Voorgesteld wordt een kerk te bouwen van 80 voet lang, 33 voet breed en 33 voet hoog (30 x 12,5 x 12,5 m), met daarbij nog de nodige kamertjes en een *'hannekenhok'* (kennelijk voor de landarbeiders uit Noord-Duitsland die ook wel hannekemaaiers worden genoemd). Het gebouw moet voorzien worden van de nodige vensters en wordt gedekt met rode pannen. Het verzoek wordt gesteund door baljuw Adriaan van der Lely. De toestemming van de Raden komt bij schrijven van 26 november 1778.

Rooms-katholieke begraafplaats

In 1802 doet pastoor Theodorus van Stavelen verslag aan *''s Lands hooge Overheid'*: *'In de stad Vlaardingen zijn 807 Roomsch Katholieken, 4649 Onroomschen; in 't Vlaardinger-Ambacht 137 R.K., 247 Onroomschen; in Souteveen 103 R.K., 81 Onroomschen; in Babberspolder 30 R.K. en 6 Onroomschen'*. Dit komt erop neer dat de parochie 1077 zielen telt, op een totale bevolking van 6060 inwoners. In zowel Zouteveen als in Babberspolder zijn de katholieken in de meerderheid.
Door de inspanningen van pastoor Van Stavelen vindt op 2 mei 1820 de plechtige inwijding plaats van de Rooms-Katholieke begraafplaats aan het Emaus, op een terrein dat was geschonken door de familie Van Mil. Het was een van de eerste begraafplaatsen voor katholieken benoorden de rivieren. De Vlaardingse katholieken (en die van Vlaardinger-Ambacht en Babberspolder) werden vanaf dat moment dus begraven op het grondgebied van Zouteveen.
Kennelijk werd in 1836 een verbouwing aan het kerkje uitgevoerd. In een met de hand geschreven aantekening van stadsarchivaris M.C. Sigal uit 1927 wordt de tekst op een steen in de buitenmuur geciteerd: *'De eerste steen van dit nieuw aangebouwde Gelegd door den Weleerwaarden Heer A. Faber Pastoor dezer Gemeente op den 1 Juny 1836'*. Antonius Gysbertus Faber was pastoor van 1831 tot 1838.
In de rij van opvolgende zielenherders volgt in 1863 pastoor Josephus Stephanus Gerardus Broecke. Onder pastoor Broecke worden de beraadslagingen afgerond tot het stichten van een nieuwe kerk die men, naar een ontwerp van P.J.H. Cuypers, aan de Vlaardingse haven wilde bouwen. De nieuwe kerk kwam uiteindelijk aan de Hoogstraat en werd op 19 oktober 1869 ingewijd.

Op de hiervoor genoemde kadastrale minuutkaart uit ca. 1821 staan langs het Emaus zeven gebouwen en gebouwtjes weergegeven. Op de hoek van het Emaus en de 'Holierhoeksche Weg' (Prins Bernhardlaan) staat een vrij groot pand met bijgebouw dat mogelijk een boerderij was. In 1861 blijkt hier de herberg van Ab. Maarleveld te staan die in dat jaar door het gemeentebestuur van Vlaardinger-Ambacht wordt gekocht (Zouteveen is inmiddels geannexeerd). Na enige verbouwingen wordt hier een jaar later het gemeentehuis gevestigd. Het gebouwtje werd al snel te klein en in 1905 verrijst op dezelfde plaats het nieuwe raadhuis van Vlaardinger-Ambacht.
De andere gebouwtjes op de kadasterkaart zijn veel kleiner, op één pand na, ongeveer in het midden van de rij, in de knik van de weg. Het moet het rooms-katholieke kerkje zijn. Dwars voor de kerk staat een aangebouwd gedeelte, waarschijnlijk de pastorie.
In 1871 werd het kerkje in de Zouteveense enclave gedeeltelijk verbouwd tot kapel van de begraafplaats. In 1930 blijkt de kapel bouwvallig en wordt er besloten een nieuwe kapel te bouwen. De architect van deze kapel is H.C.M. van Beers.

De kapel staat er nog en wordt sinds 1988 gebruikt als atelier door Vlaardingse kunstenaars. Aan het Emaus verrijst omstreeks 1930 ook een gemetselde inrijpoort met een fraai gesmeed hek. De poort geeft nu toegang tot de in 1985 gebouwde Jan Ligthartschool.
In zijn 'Historische Wandelingen' meldt A. Bijl in 1964, dat aan het Emaus nog de oude pastorie staat met daarachter het tot woonhuis verbouwde schuilkerkje. *'De gebouwen zijn danig in verval en zullen binnen afzienbare tijd gesloopt worden'.* Aldus geschiedde...

Algemene Begraafplaats
In 1827 trad het verbod in werking om de doden in en naast de kerk te begraven. De gemeente Vlaardingen was al eerder op zoek gegaan naar een terrein buiten de stad om daar een begraafplaats in te richten. Daartoe was in 1823 van Jan Koopman, kleermaker te Zouteveen (we ontmoetten hem hiervoor al), voor *f* 1250,-- een stuk grond aan het Emaus gekocht, waarop *'een huis en erve met een welaangelegde tuin, boomgaard en plantage, groot 85 roeden en ruim 15 ellen Nederlandsche maat'* was gelegen. Spoedig werd de begraafplaats in gebruik genomen. Niet alleen de Vlaardingse katholieken, maar ook andere Vlaardingers werden sindsdien in Zouteveen begraven. In 1828 werd het terrein iets uitgebreid door een grondaankoop aan de Vlaardingse zijde, waar *f* 700,-- mee gemoeid was. In 1899 werd de begraafplaats doorgetrokken tot aan de kade van de Vlaardingervaart en later naar het noorden uitgebreid.
In 1914 kreeg het fraaie ingangsgebouw zijn huidige vorm, maar gedeelten ervan zijn ouder. Het geheel bevatte een grafmakerwoning, een koetshuis, een tolgaarderwoning (vanwege de tol aan het Emaus) en een wachtruimte. De tol werd oudejaarsnacht 1930 opgeheven.
Via de ingang van de Algemene Begraafplaats zijn de kapel en het katholieke gedeelte van de begraafplaats te bereiken. Dit gedeelte ligt nog steeds, zoals vroeger, *'op sijn selven geëlongeert van de publicque weegen ende uytsigten'.*

De ontginning van Zouteveen
Terug naar het Zouteveen van de Zouteveense Polder, naar het landschap en naar het agrarisch grondgebruik. Eerst iets over het ontstaan en over de ontginning van dit poldergebied.
Ongeveer 5500 jaar geleden werden de strandwallen met lage duinen gevormd. Achter deze strandwallen ontstond een soort lagunegebied, dat zich verzoette door aanvoer van rivierwater. In het zoete water ontwikkelde zich plantengroei, waaruit zich op den duur een veenpakket vormde. Door inbraken en toevoer van zout water via vloedkreken had de zee nog lang invloed. Na verlanding en afsluiting van de kreken was het vooral de zoute kwel die voor aanvoer van brak grondwater zorgde. Zowel dit zoute kwelwater, als de vroegere directe invloed van de zee, kan de oorzaak zijn van een hoog zoutgehalte van het veen, en hiermee van de naam 'Zouteveen'. Ook nu nog is er door zoute kwel hier en daar sprake van een licht brak milieu; planten als zeebies en ruwe bies in de poldersloten duiden hierop. Aan de vroegere invloed van de zee wordt nog herinnerd door de fossiele, microscopisch kleine skeletten van kiezelwiersoorten die alleen in zout water voorkomen, die in de poldersloten worden aangetroffen.

Voor de twaalfde eeuw was Zouteveen een ontoegankelijke wildernis. Om dit gebied voor akkerbouw en veeteelt geschikt te maken, moest de bodem eerst worden ontdaan van de natuurlijke begroeiing. Dit geschiedde door het kappen van het grotere gewas en het platbranden van de lichtere vegetatie, waarna de wortelstronken verwijderd werden. Om te verhinderen dat het regenwater vanuit de omringende wildernis over het schoongemaakte perceel zou stromen, werden langs de zijkanten sloten gegraven die op een natuurlijke waterloop of een gegraven water loosden. Deze ontginningsarbeid vond in fasen plaats, zoals de kaart van Kruikius (pagina 18) duidelijk laat zien. In het ontginningsblok ten zuiden van de Slinksloot (slink komt van slenk, een laagte in het landschap) lopen de percelen van zuid naar noord. Dit gebied is vanuit het zuiden, vanuit de grafelijke hof Vlaardingen, ontgonnen. Een aanwijzing hiervoor is het smalle perceel ten oosten van de Breeweg, dat nog heel lang met de naam 'Vrouweweer' werd aangeduid (een verbastering van vroonweer; een vroonweg is een ontginningsweg vanuit een grafelijke (vroon)hof). Op de kaart van Kruikius uit 1712 heet de Breeweg nog 'Veronen Weerse Wegh'.

In het gebied ten noorden van de Slinksloot is de oriëntatie van de sloten oost-west. Dit gebied is vanuit het noorden (de omgeving van Schipluiden) ontgonnen. Doordat de ontginningen vanuit het zuiden en noorden niet evenwijdig aan elkaar liggen, bleef direct ten noorden van de Slinksloot een driehoekig stuk wildernis over, dat als laatste gebied van Zouteveen in cultuur werd gebracht. Hierbij werd de ontginningsweg vanuit het zuiden, die in de zestiende eeuw soms nog werd aangeduid als de 'Heerenweg', verbonden met de weg vanuit Schipluiden. Deze weg droeg heel lang de naam 'Noortbuurtse weg', een aanduiding die vanuit Vlaardingen bezien heel verklaarbaar is. De groep boerderijen aan deze weg werd in de zestiende eeuw zowel 'Noortbuurt' als 'Negenhuizen' genoemd. De laatste naam is tot nu toe in gebruik gebleven.

Uyterdycken
Een merkwaardig fenomeen dat ook met de ontginningsgeschiedenis te maken heeft, is de strook grond langs de Harreweg die juist buiten het grondgebied van Zouteveen valt. Op de kaart van Kruikius wordt deze strook aangeduid als 'Noort Ketelse Uyterdycken'. Kennelijk is men bij de ontginning van de latere Noord-Kethelpolder de eindkade van de ontginning overgestoken om in het nog niet ontgonnen Zouteveen nog een extra stukje grond te bemachtigen. Uit naamsvermeldingen van eigenaren blijken stukken van deze strook nog in de negentiende eeuw in bezit te zijn van Kethelse boeren. Ook

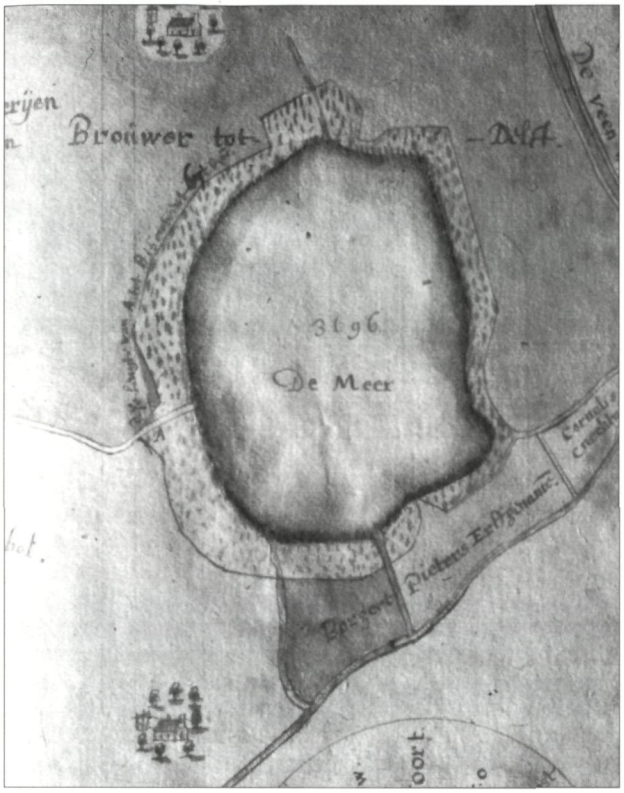

Fragment van een kopie van een kaart van Jan Pietersz. Dou met de Zouteveens Meer, 1625. In: Register van d' Heerlikheyd van den Souteveen. GA Vlaardingen.

in het noordoosten van Zouteveen, langs de Tanthofkade, ligt een vergelijkbare strook grond, de 'Papsouse Uyterdycken', waar boeren in de aangrenzende Abtswoudse Polder tot in de vorige eeuw eigenaar van waren.
De sloot die dit oorspronkelijke buitenland afsloot, is helaas in het kader van de reconstructiewerkzaamheden aan het eind van de twintigste eeuw gedempt.
Overigens vormen de Tanthofkade en de Harreweg al sedert de twaalfde eeuw een onderdeel van de landscheiding tussen het Oostland en het Westland van Delfland.

De Zouteveense Meer

Een ander opvallend element is 'de Zouteveense Meer', gelegen in de driehoekige verkavelingsstrook ten noorden van de Slinksloot. Deze kom in het veenlandschap verlandde pas in de negentiende eeuw. Bij hevige regenval kwam deze natuurlijke laagte in de afgelopen decennia een aantal malen korte tijd onder water te staan en was de Zouteveense Meer weer even terug.
Oorspronkelijk behoorde al het ontgonnen land met de jacht- en visrechten aan de landsheer. Toen Zouteveen (met De Lier) in 1282 werd losgemaakt van het grafelijke bezit, verkreeg de ambachtsheer ook het eigendom van het stukje wildernis nabij de Slinksloot. Tot in de achttiende eeuw verpachtten de heren en vrouwen van Zouteveen *'die visscerye van de Meer ende meertuyntgens'* (dat zijn de akkertjes met rijshout rond het meer). Het oudst bekende huurcontract dateert uit 1561. Joris Claesz. en Dirck Heyndricxz., twee bewoners van Negenhuizen in Zouteveen, pachtten toen samen voor 4 pond en 16 schellingen *'de visscerije van de Meer'* van de Vrouwe van Opmeer (Agatha van Alckemade).
In 1588 blijkt het visrecht uitgebreid te zijn tot de Slinksloot. Vrouwe Margariete van Cuijlenburch (of Culemburch), douarière van Moncheau en vrouwe van De Lier en Zouteveen, verpachtte in dat jaar *'de visscherije van de Mere mitsampt die Slincksloeten'* aan Borger Pietersz. en Heijnrick Riddersz. De huurprijs was toen 20 gulden. De *'vluchte'* (voornamelijk

Door de onregelmatige verkaveling is de Zouteveense Meer vanuit de lucht nog goed te herkennen. Linksonder de Zouteveenseweg. Foto Frits van Ooststroom.

de jacht op eenden) werd alleen aan Borger Pietersz. verpacht. Samen kregen ze ook de *'aenwassen'* rond het meer in gebruik. Ze moesten erop toezien dat er *'met geen bogen geschoeten'* of *'eijeren gesocht werden, waar duer de vluchte bedorven soude mogen werden'*.
In 1677 verpachtte Theophilius Swaerdecroon, de rentmeester van de goederen van de heer van Matenesse, *'de meer met het land, rietvelt ende elstackers rontsom deselve, alsmede de visscherije van de meer met toetochten'* aan Claes Jansz. van Rijt, de bode van Zouteveen. Het huurcontract werd voor zeven jaar aangegaan. De pachter moest elk jaar op de dag van de verpachting een *'goede zoode visch'* bij de ambachtsheer bezorgen, *'sulcx van outs gebruijckelijck is geweest'*. Een der-

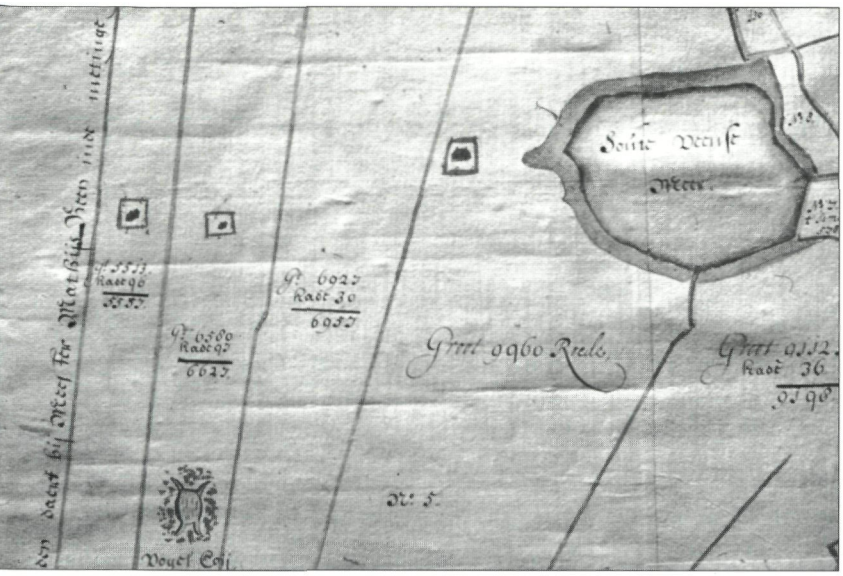

Fragment van een kaart met het zuidelijk kwartier van Zouteveen door Jan Pietersz. Dou, 1631. Vredenburchcollectie, Nationaal Archief Den Haag.

gelijke extra heffing in natura kwam vroeger erg vaak voor. Claes Janz. van Rijt moest er ook nog voor zorgen dat *'de meer mitsgaders de rietvelden ende elsackers'* goed werden onderhouden. In het huurcontract worden met name de volgende werkzaamheden genoemd: *'ombaggeren, inboeten van elst, pootinge van rijs en verhooginge van grienden'*. Op een openbare bijeenkomst in het rechthuis besteedde de pachter dit *'aardewerck'* meestal uit *'aen den minsten insetter'*. In de zeventiende en achttiende eeuw werden er op het platteland altijd wel lieden gevonden die dergelijk grondwerk voor enig geld wilden aannemen. Vooral in de wintermaanden zaten veel landarbeiders zonder werk. Door dit onderhoud bleef de Zouteveense Meer eeuwen gehandhaafd. Toen de Bataafse tijd een einde maakte aan deze ambachtsheerlijkheid vervielen ook de heerlijke rechten die eeuwen aan dit stukje Zouteveen waren verbonden. Het onderhoud werd verwaarloosd en het meer verlandde. Door het kappen van de beplanting en de verbetering van de waterhuishouding kon de bodem na 1850 als weiland in gebruik worden genomen. Hierdoor kwam een einde aan het laatste stukje wildernis van Zouteveen.

Eendenkooien

Niet alleen op de Meer werd op waterwild gejaagd. In het 'stroomgebied' van de Keen Watering of Keene lagen oudtijds twee eendenkooien. De meest noordelijke van de twee bestaat nog en is in beheer bij Natuurmonumenten. De kooi ligt op Schipluidens grondgebied. De tweede *'Vogel Kooy'* lag in Zouteveen, juist ten zuiden van de Noordmolensloot. Deze kooi was in ieder geval in het begin van de negentiende eeuw nog in gebruik. Nu rest er slechts een kromme sloot in het landschap, en één boom.

De Keene is een mooi voorbeeld van een prehistorische, natuurlijke veenstroom, zoals er meer waren in het gebied. Restanten hiervan zijn te herkennen aan een bochtig verloop of aan het zich doorzetten van de waterloop in een andere polder.

Minder bekend is de eendenkooi die enkele percelen ten noorden van de Zouteveense Meer heeft gelegen, tussen de buurtschap Negenhuizen en de Vlaardingervaart. In het kaartboek met het grondbezit van Ewout van der Dussen bevinden zich twee kaarten met het zuidelijke kwartier van Zouteveen in 1631. Hierop is de derde eendenkooi van de Zouteveense Polder afgebeeld, die op de kaart van Kruikius (1712) al niet meer is te zien.

De Vlaardingervaart, een grafelijk water

De westgrens van de ambachtsheerlijkheid Zouteveen wordt gevormd door de Vlaardingervaart, die vroeger ook wel werd aangeduid als de Brede Vaart of Lichtvoetswatering (vooral het noordelijk gedeelte) of de Platvoetswatering (vooral het zuidelijk gedeelte). 'Platvoet' verwijst naar platvoetvogels: zwem- of watervogels. De betekenis van 'lichtvoet' is niet bekend. Het zuidelijk deel van de Vlaardingervaart lijkt vanwege het kronkelige verloop natuurlijk te zijn. De verkaveling ten oosten van de vaart (Broekpolder, Vlietlanden en Duifpolder) ligt, met uitzondering van het noordelijke gedeelte, op de meeste plaatsen niet in het verlengde van de verkaveling aan de westzijde (Holierhoekse- en Zouteveense Polder). De poldersloten ter weerszijden van de vaart staan haaks op elkaar of verspringen ten opzichte van elkaar. De conclusie ligt dan ook voor de hand, dat het grootste deel van de Vlaardingervaart ouder is dan de omringende verkaveling. Het riviertje de Zweth lijkt in de Broekpolder door te lopen in de Geersloot, dus dit betekent dat het veenwater de Zweth ouder is dan de Vlaardingervaart. Ditzelfde geldt voor de Slinksloot, die mogelijk een vervolg heeft gehad in de latere Noordvliet.

Uit de rekeningen van de Grafelijkheid van Holland blijkt dat de Vlaardingervaart een grafelijk water was. Voor de visserij in deze vaart moesten in de veertiende eeuw tweehonderd snoeken per jaar aan de graaf in Den Haag worden afgeleverd. Nog altijd zitten er in de Vlaardingervaart opvallend veel snoeken. Overigens was het ambacht Maasland, waaronder tot 1570 ook Schipluiden viel, tot 1583 grafelijk bezit. Zouteveen werd - zoals we eerder gezien hebben - reeds in 1282 losgekoppeld van de grafelijkheid. De graven van Holland hebben bij de ontginning van grote delen van Holland een sturende rol gespeeld. Meer belangrijke wateren, zoals de Rotte, bleven om strategische redenen lange tijd bezit van de graaf.

Bomen op de kade

In 1526 gaven dijkgraaf en hoogheemraden van Delfland de molenmeesters van Vlaardinger-Ambacht en Zouteveen toestemming een keur uit te vaardigen, waarin stond dat ze alle bomen op de kade aan de oostzijde van de Vlaardingervaart en de Gaag nabij Schipluiden mochten laten omhakken. Bovendien kwam er een plantverbod. Het polderbestuur was bevreesd, dat de bomen in stormperioden zouden omwaaien en delen van de kade zouden meenemen, met het gevaar van overstroming. Een aantal bewoners van het dorp Schipluiden verzette zich heftig tegen de aantasting van hun pootrecht. Ze verweten het bestuur van Delfland, dat de keur *'cynisterlicken verkregen'* was, omdat de tegenpartij niet was gehoord. Het college van dijkgraaf en hoogheemraden besprak de kwestie met beide groepen belanghebbenden en herzag de keur. Er werd afgesproken dat de begroeiing niet hoger mocht zijn dan een *'kuyt'* en om de twee jaar gekapt moest worden. Het betrof vooral wilgen- en essenhout, dat onder andere werd benut voor afscheidingen en brandstof. Op een aantal kaarten van de landmeter Jan Jansz. Potter uit de tweede helft van de zestiende eeuw is goed te zien, dat de kade langs de oostzijde van de Vlaardingervaart vrijwel geheel bezet was met laagblijvende bomen. Pas bij de reconstructie van de kade en de komst van een fietspad aan de voet van de kade, aan het eind van de twintigste eeuw, is het aantal wilgen en elzen drastisch afgenomen.

Fragment van een kaart uit het Kaartboek van Maasland door Jan Jansz. Potter, 1570. Getoond wordt een perceel land in de Duifpolder, met rechts de Vlaardingervaart en de met knotbomen begroeide kade van de Zouteveense Polder.

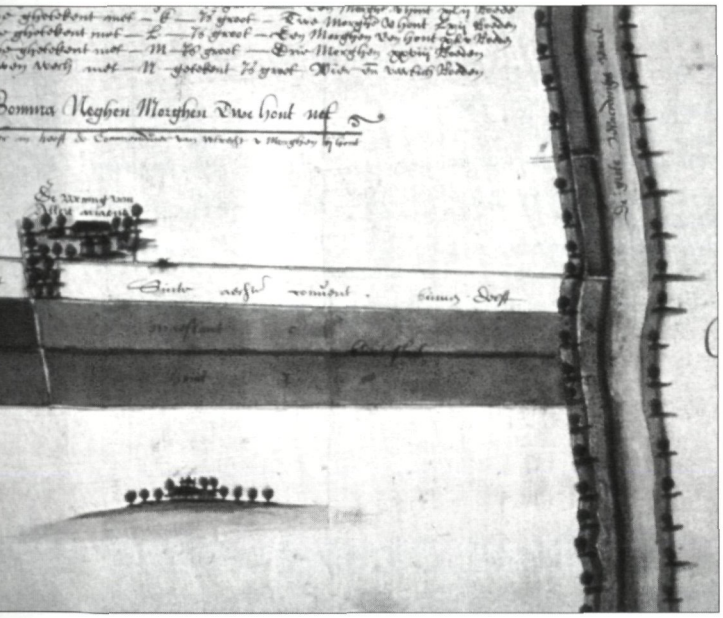

De kade als trekpad

Lange tijd was de Vlaardingervaart minder breed dan nu. Aan de oostzijde lagen - net zoals nu nog op een aantal plaatsen aan de westzijde - brede stroken 'buitenland' (boezem- of vlietland), die veelal met riet waren begroeid. De molenmeesters en kroosheemraden van Zouteveen kregen in 1561 toestemming om het riet voor de kade van de Brede Vaart, tegenover de Maaslandse Vlieten, te laten groeien. Het riet werd onder andere gebruikt voor het onderhoud van de zes molens van de Holierhoekse en Zouteveense Polder. In de eerste helft van de zeventiende eeuw vroegen enkele kadebewoners aan de dijkgraaf en hoogheemraden van Delfland toestemming om de sloot in het buitenland tegenover hun woning te verwijden en te verdiepen *'soodanich dat* (men) *met een schuijt bequaemlijck daerinne ende uijt conde vaeren'*.

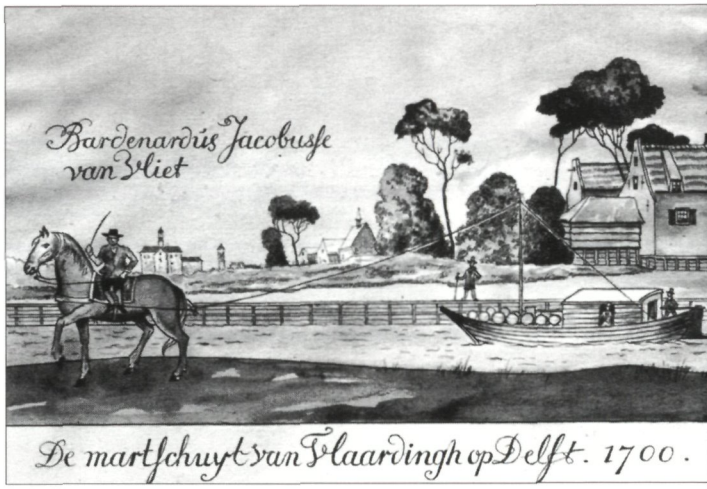

De trekschuit van Vlaardingen op Delft omstreeks 1700. Tekening door Octave de Coninck, naar een schildering op glas.

Op 25 november 1643 adviseerde het Hoogheemraadschap van Delfland de Staten van Holland en West-Friesland de wens van het Delftse stadsbestuur te honoreren om een trekpad aan te leggen tussen Delft en Maassluis. Op 11 februari 1644 gaven de Staten hiervoor het vereiste 'Octrooi' af. Het bestuur van de Zouteveense Polder verleende de stad Delft vervolgens toestemming om voor het trekschuitvervoer het zandpad langs de Vlaardingervaart tot de Noordvliet te gebruiken. De vlietlandjes in de Vlaardingervaart langs dit pad werden vervolgens weggebaggerd om het vaarverkeer met behulp van trekpaard en jaaglijn mogelijk te maken. Voor de zuidkant van de Duifpolder (het tracé langs de Noordvliet) werd een andere oplossing gekozen. Hier werd de brede strook vlietland buiten de dijk in stand gehouden en werd op de kop van de vlietstrook een nieuw verhard pad aangelegd.

In ruil voor het gebruik van de kade langs de Vlaardingervaart moest de stad Delft *'ten eeuwigen dage'* het trekpad

onderhouden. Dit gold overigens ook voor de rest van de verbinding, inclusief de kunstwerken, zoals bruggen, rolpalen en het overzetveer bij het Schouw, tegenover de Slinkslootmolen. Het is niet verwonderlijk dat nabij deze plaats korte tijd later het rechthuis van Zouteveen werd gesticht. Hierdoor kwam het bestuurlijk centrum van Zouteveen op het kruispunt van de belangrijkste vaarwegen, Slinksloot, Noordvliet en Vlaardingervaart, te liggen.

Op 7 december 1654 sloot de stad Vlaardingen met de molenmeesters en kroosheemraden van de Holierhoekse en Zouteveense Polder een overeenkomst, waarin was vastgelegd dat de kade van Vlaardingen tot de Noordvliet als trekpad voor paarden gebruikt mocht worden *'ten gerieve van de inwoners van Vlaardingen en de ambachten en andere passagieren, teneinde hun goederen, waren en koopmanschappen te kunnen venten'*. Vlaardingen moest vanwege het gebruik van de kade jaarlijks twintig schepen puin en dertig schepen klei leveren voor de verzwaring van de kade. De polderbestuurders wezen de plaatsen aan, waar het een en ander naar toegebracht moest worden. De klei en het puin werden door stadslieden op de kade verwerkt. Het contract ademde dezelfde geest als de overeenkomst, die de polderbestuurders van Zouteveen tien jaar eerder met de stad Delft hadden gesloten. Op 26 december 1654 sloten Delft en Vlaardingen een contract, waarin stond dat zij over en weer de trekpaden zouden mogen gebruiken. Tot de jaren twintig van de vorige eeuw hebben veerschippers van Vlaardingen op Delft gevaren.

Tiende Penning Zouteveen van 1561

Uit de Tiende Penning van 1561 blijkt dat de heerlijkheid Zouteveen in die tijd zo'n 27 boerderijen en 15 kleinere huizen telde. Uit onderzoek elders is gebleken dat de dichtheid van de bewoning per huis in die tijd op vijf à zes personen gesteld kan worden. Zouteveen had toen dus ongeveer 230 inwoners, die vrijwel allemaal betrokken waren bij het boerenbedrijf. Van de ruim 755 morgen (ca. 640 ha) in het ambacht was bijna 17% eigendom van geestelijke instellingen in Delft, Schiedam en Vlaardingen. Bijna 65% van de grond in Zouteveen behoorde aan rijke poorters. Vooral Delftse bierbrouwers bleken hier veel land te bezitten. De bewoners van Zouteveen hadden in 1561 slechts zo'n 18% van de grond zelf in eigendom. Bijna 60% van de grond werd gebruikt als *'weij- ende hoylants'* en ruim 40% als *'weij- (of/en) hoij- ende haverlants'*. De grote boerenbedrijven telden in dit gebied gemiddeld zo'n 30 morgen land. De boerderijgebouwen waren veelal eigendom van de boeren en bleven vaak geslachten lang in dezelfde familie. Ze stonden op de plaats waar nu nog steeds de meeste boerderijen zijn te vinden. De kleinere huizen lagen vooral aan de Vlaardingsekade en bij de Kapel. Ze werden bewoond door een smid, een waard en een aantal 'schamele luyden' (veelal 'bouwknegten' of landarbeiders).
Anthonis Jacobsz. Bom, die in Delft woonde, oefende voor de Vrouwe van Opmeer (Agatha van Alckemade) in de ambachtsheerlijkheid Zouteveen het ambt van schout uit. De taxateurs van de Tiende Penning Jan Aertsz., Pieter Jansz., Pieter Burgersz. en Cornelis Jansz. Berchman gebruikten in Zouteveen respectievelijk 34 morgen 2 hont, 19 morgen 3 hont, 40 morgen 4½ hont en 7 morgen 3 hont. Pieter Jansz. en Pieter Burgersz. tekenden met een kruis, omdat zij niet konden schrijven.

De bodem

150 jaar later, op de kaart van Kruikius, zijn eveneens 27 boerderijen te vinden op Zouteveens grondgebied: acht in de buurtschap Negenhuizen (de negende boerderij staat juist ten noorden van de Noordmolensloot), vier rond de voormalige Zouteveense Meer, één langs de vaart (waar op de kaart tevens een verlaten boerderijplaats te zien is), vijf of zes rond het kruispunt bij de kapel, zes boerderijen verspreid in het oostelijk deel van het ambacht, twee boerderijen aan het einde van de Tanthofkade, nabij de buurtschap Vockestaert en ten slotte wellicht één boerderij in de enclave aan het Emaus.
De helft van deze boerderijen ligt niet direct aan of bij een weg of langs het water, maar zeer verspreid in het landschap. Dat heeft vooral te maken met de bodemgesteldheid. Vrijwel geheel Delfland werd in de eeuwen vóór de bedijking doorsne-

Kreekafzettingen langs de Zouteveenseweg nabij de buurtschap Negenhuizen.

Verlaten terpje nabij de Vlaardingervaart tussen de Willemoordseweg (boven) en de Slinksloot. Foto's Frits van Ooststroom.

den door tal van getijdekreken en veenstromen. In de kreken werd vanuit de Maasmond klei en zand aangevoerd en afgezet in en rond de kreekbedding. Zo ontstond een veenlandschap waardoor banen van zandige klei liepen. Nadat de kreken waren afgedamd en het veen was ontgonnen, begon het veen door ontwatering in te klinken en te oxideren. De klei en het zand klonken veel minder in, zodat na verloop van tijd inversie plaatsvond: een omkering van het bodemprofiel. Wat eerst laagliggende kreekbeddingen waren, werden hoogliggende kreekruggen. Voor de boeren was het natuurlijk aantrekkelijk om hun boerderijen te vestigen op deze hoogliggende ruggen, die bovendien een steviger ondergrond voor boerderijbouw boden. Vooral het gebied bij Negenhuizen is erg hoog gelegen op een pakket van kreekafzettingen, maar ook elders in het poldergebied kunnen de kreekruggen als lichte verhogingen in het landschap duidelijk waargenomen worden.

Kaart met boerderij op terp tussen de Willemoordseweg (links) en de Slinksloot (rechts). Kaartboek Heilige Geesthuis Delft, fol. 67vs, door Jan Jansz. Potter, 1575-1579, met aanvullingen uit een latere periode. GA Delft.

Werden de boerderijen in de tijd van de ontginningen vaak op terpjes gebouwd, vanaf de vijftiende eeuw verplaatste men de boerderijen naar de inmiddels hoog en droog liggende kreekruggen. De hierboven genoemde verlaten boerderijplaats nabij de Vlaardingervaart (tussen de Willemoordseweg en de Slinksloot) is een dergelijk terpje. In een later stadium werd op hetzelfde kavel een boerderij aan de Willemoordseweg gebouwd, op een kreekrug. Er zijn ook boerderijen die op terpen gebouwd waren blijven bestaan. De boerderij Trekkade 24 (juist buiten Zouteveen) is gebouwd op een terp, terwijl de kreekrug honderd meter zuidelijker een veel steviger ondergrond zou bieden. De terpjes dateren uit de periode dat Zouteveen werd ontgonnen, dus uit de twaalfde en dertiende eeuw.

Middeleeuwse boerderijen

In die eerste eeuwen werden de boerderijen gebouwd van materiaal dat in de omgeving voorhanden was, dus van hout, riet en klei. Van deze boerderijen is in onze regio bijzonder weinig teruggevonden. Een van de weinige boerderijen uit de ontginningstijd, met een duidelijke plattegrond, werd opgegraven aan de Zuideindseweg in Delfgauw, half onder een achttiende-eeuwse boerderij. De ontginningsboerderij was gebouwd op een ophoging die was gemaakt van uit het veen gestoken plaggen. De terp was ongeveer 16 bij 22 meter groot en was in fasen opgehoogd tot 1,35 meter. Onderin deze terp waren de houten paaluiteinden en het vlechtwerk van de wanden van de elfde-eeuwse boerderij bijzonder goed bewaard gebleven. Het vlechtwerk was gemaakt van dunne elzentakken, waardoorheen twijgen waren gevlochten. De wanden moeten met klei besmeerd zijn geweest om ze winddicht te maken. Ook de vloer was bekleed met klei, met daarop twee haardplaatsen. De boerderij was ongeveer 17 bij 11 meter groot, met een driebeukige indeling. De middendeel was 6,30 m breed, de zijbeuken ongeveer 2,30 meter. In de lengterichting was de ruimte verdeeld in zes vakken van 3 meter. Op de stijlen die de gebintvakken markeren moet een laag aflopend schuin dak hebben gerust. Omdat er geen sporen werden aangetroffen van een scheidingswand, moet worden aangenomen dat mensen en vee in één ruimte leefden. Bij een opgraving in de buurt van Gouda, van een vergelijkbare boerderij, werden wel scheidingen tussen de veeboxen aangetroffen. Kennelijk was dit in de elfde en twaalfde eeuw een gangbaar boerderijtype in veengebieden. Ook in de Holierhoekse en Zouteveense Polder moeten de eerste boerderijen zo gebouwd zijn geweest.

Boerderij-ontwikkeling

Omdat er vanaf de twaalfde eeuw niet meer gebruik werd gemaakt van palen die de grond werden ingedreven, maar van grondbalken en stiepen, die op het maaiveld rustten, is bij archeologisch onderzoek weinig terug te vinden van grondsporen. Pas in de vijftiende eeuw begint men (delen van) boerderijen van baksteen te bouwen, meestal zijn dat

Stalgedeelte van de boerderij Abtswoude 64 te Schipluiden. Tekening J. Verheul Dzn., 1927. Nadat de stal al eerder was afgebroken is de boerderij na een brand in juni 2006 gesloopt

De boerderij Meerzicht aan de Willemoordseweg 5 ter Schipluiden. Tekening J. Verheul Dzn., 1928.

de kelders en opkamers ('stenen kamers'). Door de gunstige economische omstandigheden ontstaat er in de tweede helft van de zestiende eeuw een zekere hausse in de 'verstening' van de boerderijen. Ook in Zouteveen dateren de oudste nog aanwezige boerderijen uit die tijd. Dat zijn er overigens nog maar zeer weinig. Slechts drie boerderijen hebben nog uiterlijke kenmerken uit de zestiende of zeventiende eeuw: Oostveenseweg 6 en 15 en Willemoordseweg 5. Het zestiende- of vroeg zeventiende-eeuwse boerderijtje aan het einde van de Tanthofkade (Abtswoude 64 te Schipluiden) brandde in de nacht van 1 op 2 juni 2006 af en is spoorslags gesloopt. Alle andere nog aanwezige boerderijgebouwen dateren uit de negentiende of twintigste eeuw. Een enkele boerderij is zelfs nog recent herbouwd.
Dat wil overigens niet zeggen dat daarmee alle sporen van vroegere boerderijen verdwenen zijn. Niet zelden worden in eigentijdse boerderijen kelders en muurresten aangetroffen van zestiende- of zeventiende-eeuwse voorgangers.

Om een idee te geven van de ontwikkeling van de traditionele boerderijen in Zouteveen, wordt hierna een beeld geschetst van drie verschillende boerderijen. Twee daarvan zijn rijksmonument (Willemoordseweg 5 en Oostveenseweg 7), de derde (Zouteveenseweg 28) is niet meer aanwezig, omdat deze door brand werd verwoest; de boerderij is uit de literatuur bekend. Op deze plaats werd na de brand een nieuw boerderijgebouw neergezet.

Willemoordseweg 5
De boerderij 'Meerzicht' heeft een rieten kap en in beginsel een L-vormige plattegrond. Naast het voorhuis is een melkkelder met opkamer uitgebouwd. Het voorhuis vertoont nog de kenmerken van een situatie zoals gebruikelijk in de zestiende en vroege zeventiende eeuw, namelijk een grote schouw en een doorgang van het voorhuis naar de melkkelder. Deze indeling duidt op het gebruik van het voorhuis als werkruimte. De melk die in de kelder koel werd gehouden, kon direct in het voorhuis worden verwerkt tot boter of kaas. Het voorhuis had behalve een werkfunctie, ook een woonfunctie; in de lage zijvleugel waren bedsteden ondergebracht.
De boerderij toont tevens de, in de loop van de zeventiende eeuw optredende scheiding tussen wonen en werken. Het wonen bleef in het voorhuis gehandhaafd, terwijl het werken verhuisde naar een plaats achter de brandmuur (de muur

Glas-in-loodraam in de opkamer van boerderij Meerzicht met het gebrandschilderde wapen van Meres Dirksz. Leeuwenschild. Foto Frits van Ooststroom.

waartegen de schouw staat). Omdat zich achter de brandmuur echter een paardenstal en een dorsvloer bevonden werd een nieuw werkhuis aan de boerderij uitgebouwd; ook hier weer een grote schouw. Tussen deze nieuwe werkruimte en de melkkelder kwam een nieuwe verbinding.
Achter de dorsvloer kon de driebeukige stal eenvoudig worden verlengd, waarbij de brede middendeel werd versmald tot voergang. Eén van de stalgebinten is een zogenoemd ankerbalkgebint, zoals toegepast in de oorspronkelijke situatie.
Dergelijke aanpassingen en verbouwingen zijn gebruikelijk bij boerderijen. Telkens werd vooral het bedrijfgedeelte aangepast aan nieuwe eisen van veranderend gebruik. Ook aan de buitenkant is de geschiedenis van het gebouw af te lezen. Oorspronkelijk was er een deur in de voorgevel. In de bewaard gebleven deurkalf was het jaartal 1609 gehakt. De nieuwe toegang kwam in de zijgevel, dicht bij de werkruimte. In 1640 werden de kelder en de opkamer nieuw gebouwd, waarschijnlijk groter dan voorheen. In de gele ijsselsteen van de zijgevel hiervan is in rode steentjes het jaartal van deze verbouwing weergegeven. De gevel van de slaapvleugel was in 1701 kennelijk aan vervanging toe; waarschijnlijk werd de zijgevel toen ook opgehoogd. Ook hier is het jaartal van de verbouwing in rode steentjes aangegeven. Tussen de uitgebouwde werkruimte (boenhoek) en de kelder werd een tweede kelder gemaakt.

Een ander verschijnsel dat in Meerzicht zichtbaar wordt, is de investeringsbereidheid, vooral in de zeventiende eeuw, van rijke stedelingen. We hebben gezien dat in Zouteveen een groot deel van de grond al eeuwenlang in handen was van geestelijke en liefdadige instellingen, een ander deel van de grond was eigendom van poorters, rijke stedelingen. Een deel van de boerderijgebouwen was eigendom gebleven van de boeren zelf, een ander deel was aangekocht door de nieuwe

De boerderij Zouteveenseweg 28 in de buurtschap Negenhuizen. Rechts het voorhuis, links de dakuitbouw van de schouw in de boenhoek. Foto Klaas Uilkema, 1927. Collectie Stichting Historisch Boerderij-onderzoek (thans Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten).

grondeigenaar. Na de aankoop van een boerderij volgt vaak een verfraaiing van het uiterlijk en, in dit geval, de herbouw van de opkamer tot een statige herenkamer. Zo'n heerschapskamer kan gezien worden als een kleine buitenplaats, waar de landheer zijn weekends of de zomerperiode doorbracht. In het fraaie kruiskozijn in de voorgevel van de opkamer van Meerzicht prijkt in de gebrandschilderde glas-in-loodramen uit 1651 het wapen van landheer Mees Dirksz. Leeuwenschild, waarschijnlijk dezelfde als we eerder in dit artikel al tegenkwamen als 'paapse' schepen Mees Dircxsz. Lauwerschilt. Dergelijke herenkamers zijn vaak fraai gemeubileerd met een gedecoreerde eikenhouten bedstee en idem kast. Ook is er altijd een schouw in een herenkamer. De vloer is belegd met groene en oranje plavuizen.

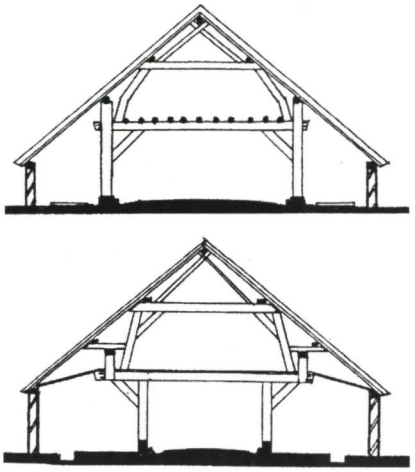

Boven: Schematische weergave van een ankerbalkgebint in een boerderijstal. Onder: De complexe constructie van een verzaagd ankerbalkgebint, ontstaan bij versmalling van de middendeel tot voergang. Tekening C.S.T.J. Huijts.

De boerderijfunctie verdween in 1958 toen Abram en Maarten Poot twee woonhuizen en een moderne stal lieten bouwen op een steenworp afstand van Meerzicht, ook aan de Willemoordseweg. De familie Poot boerde op Meerzicht sinds 1710, dus bijna 250 jaar.

Zouteveenseweg 28

De oude boerderij op deze plaats kennen we slechts van een paar foto's, een opmetingstekening en een beschrijving gemaakt door de Friese boerderij-onderzoeker Klaas Uilkema (1873-1944). Uilkema toerde tussen 1914 en 1934 op zijn motorfiets door het hele land om in opdracht van de Maatschappij der Nederlandse Letteren de veranderingen in boerderijgebouwen vast te leggen en te verklaren.

Hij bezocht de boerderij van Cornelis van Mil in Zouteveen in 1929 en signaleerde hier een merkwaardige ontwikkeling in de stalconstructie. De stal is over het algemeen een rechthoekige ruimte die in de lengterichting is verdeeld in gebintvakken; de gebinten dragen het dak. De oudste stallen hadden zogenoemde ankerbalkgebinten, dit is een gebintconstructie waarbij een horizontale balk met pen-en-gatverbindingen is verankerd in verticale stijlen. De ankerbalken waren zo'n vijf à zes meter lang en die maat bepaalde vanouds de breedte van de middenbeuk van de boerderij. In de zeventiende eeuw ontstond de behoefte aan een ruimere stalling voor het vee en aan versmalling van de middendeel, omdat die niet meer

De boerderij Zouteveenseweg 28. Duidelijk is de U-vorm van de boerderij te zien. Links de opkamer met melkkelder, rechts de lange stal. Foto Klaas Uilkema, 1927. Collectie Stichting Historisch Boerderijonderzoek (thans Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten).

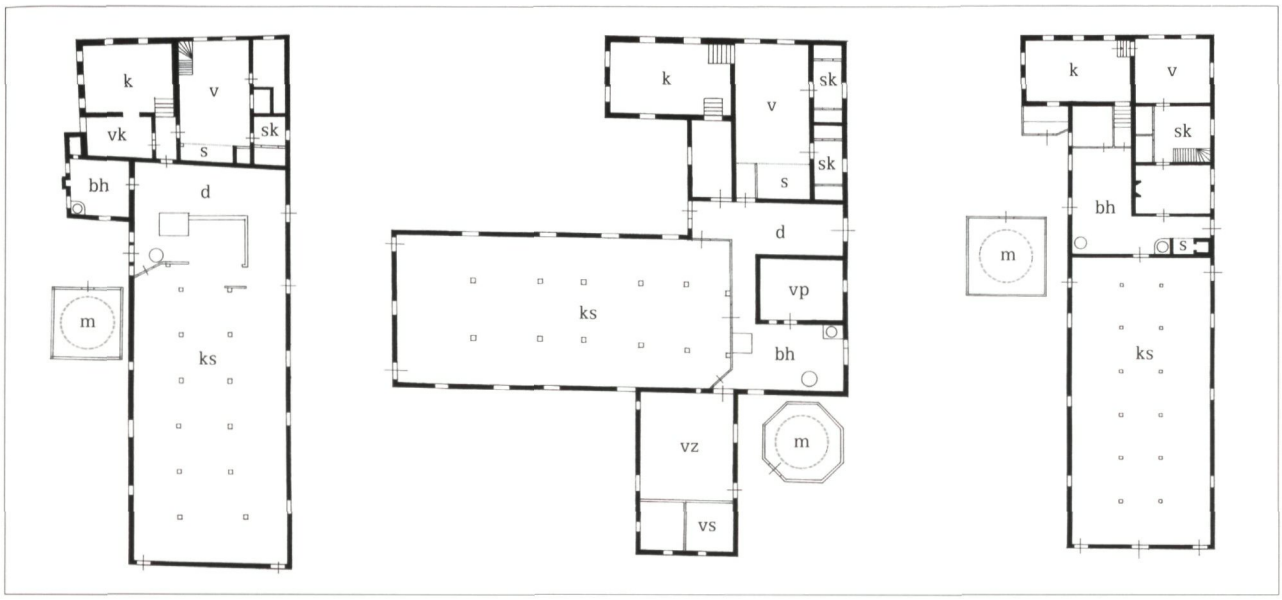

Van links naar rechts: De plattegronden van de boerderijen Willemoordseweg 5, naar H. Korringa (1941); Zouteveenseweg 28 naar Klaas Uilkema (1927) en Oostveenseweg 7, naar een ontwerptekening (gespiegeld) (ca 1900). Tekeningen Frits van Ooststroom.

k=kelder/opkamer; vk=voorkelder; v=voorhuis; sk=slaapkamer; s=schouw; d=dorsvloer; bh=boenhoek; vz=voormalig zomerhuis; ks=koeienstal; vp=voormalige paardenstal; m=karnmolen; vs=varkensstal.

gebruikt werd voor het dorsen van graan. Omdat boeren zuinige lieden zijn, werden bij die verandering vaak de oude ankerbalkgebinten hergebruikt. Uilkema signaleert *'dat de stijl onmiddellijk onder het bint is doorgesneden, waarna het onderste stuk naar binnen werd verplaatst. Dit laatste vormt met den nu aan den buitenkant aangebrachten karbeels een standvink'* (een korbeel is een schuine schoor om de constructie stijf te maken). Deze opvallende verandering in de constructie, waarbij het ankerbalkgebint werd verzaagd tot dekbalkgebint, komt bij meer boerderijen in de streek voor, en leidde tot een verbeterde opstelling van de koeien ter weerszijden van een smallere middengang. Er ontstond achter de koestanden ruimte voor een grup (mestgoot) en een kruipad. De ontstane smalle voergang in het midden was voldoende voor het verstrekken van voer. Gewoonlijk werden tevens de zijmuren van de stal verhoogd. Uit deze provisorische constructie ontwikkelde zich het dekbalkgebint, waarbij een dekbalk (over de standvinken) van zijmuur tot zijmuur loopt en er een zolder boven de gehele stal gemaakt kon worden, in plaats van alleen boven de middenbeuk.

Uilkema zag in de U-vormige plattegrond van de boerderij aan de Zouteveenseweg het oertype van de boerderijen in deze streek. Hij schrijft: *'In één oogopslag wordt duidelijk, dat wij hier kennis maken met een vorm der zuidhollandsche hoeve, die ouder is, dan één der vorige. Deze hoeve bleef in de loop van haar lang bestaan niet onveranderd. Maar het gewichtigste kenmerk der voorgangsters der huidige langgerekten huisvormen heeft zij bewaard: de haaksche aansluiting van den stal aan het hoofdgebouw.'* De vorm van de Zuid-Hollandse boerderijen zou zich pas later hebben ontwikkeld naar een L-vormige of rechthoekige plattegrond. Dat de negentiende- en twintigste-eeuwse boerderijgebouwen bijna altijd een L-vormige of rechthoekige grondvorm hebben is zeker, maar uit later onderzoek is gebleken dat de U-vorm zich pas in de loop van de zeventiende eeuw ontwikkelde vanuit een eveneens L-vormige, kleinere voorganger. Dat kan worden geconcludeerd uit de aanwezigheid van oude, eikenhouten (dus zestiende-eeuwse) ankerbalkgebinten bij sommige U-vormige boerderijen. Die oude gebinten zijn dan geplaatst in de oorspronkelijke stalrichting in het verlengde van het voorhuis. In de hiervoor al genoemde boerderij Trekkade 24 is dit het geval. Twee oude ankerbalkgebinten staan nog in de oude stalrichting, terwijl hergebruikte ankerbalkgebinten verzaagd tot dekbalkgebint in de nieuwe stalrichting staan. Deze U- of Z-vormige boerderijplattegrond komt overigens in Nederland uitsluitend in Delfland voor.

Zomerhuis

De ligging van de boerderij aan de Zouteveenseweg, op een kreekrug in een relatief hooggelegen deel van Zouteveen (Negenhuizen), maakte het nog lang mogelijk dat hier, naast veehouderij, akkerbouw werd bedreven. Bij de boerderij Meerzicht was sprake van een dorsvloer. De boerderij in Ne-

genhuizen heeft ook een dorsvloer, maar er is tevens sprake van de bouw van een zogenoemd 'zomerhuis'. Zo'n zomerhuis is een stap verder dan de uitgebouwde boenhoek van Meerzicht. Een zomerhuis bij boerderijen komt in andere regio's van Zuid-Holland veelvuldig voor, bijvoorbeeld in Rijnland en op de Zuid-Hollandse eilanden. In andere streken in het land is dikwijls sprake van een losstaand bak- of stookhuis.
Omstreeks Pasen verhuisde het boerengezin van de winterkamer naar het zomerhuis. Dit gebeurde om de boerin niet extra te belasten met de schoonmaak van de grote boerderij. In het zomerhuis werd 's zomers kaas gemaakt en dat was werk voor de boerin. In de zomerwoning was een schouw, een waterfornuis en gewoonlijk ook een bakoven (om brood te bakken). Hier concentreerde zich het wonen en werken gedurende de zomermaanden; wel werd in de boerderij geslapen.

Oude boerderijen

Getemperd door zachtblauwe voorjaarsnevels
Liggen de boerderijen te dromen;
Sprankelend licht speelt door fletsgroene bomen
En tekent een grillig patroon op gevels.

En op de met mos overdekte daken,
Verweerd door de tijd en de gang der seizoenen.
Rondom liggen welige weiden te groenen,
Waar koeien met trage, bewegende kaken

Het voedsel vermalen van deze morgen.
Een reiger, met rustige vleugelslagen,
Drijft moeiteloos voort. In de meidoornhagen
Zijn vinken en merels hun broed aan 't verzorgen.

O, vindt men ooit vrediger oorden op aarde,
Waar ieder de wet van zijn wezen kan dienen,
Waar alles nog iets van de nimmer-geziene
Natuurlijkheid van de oertijd bewaarde?

Ary van Oostveen

Ary van Oostveen is het pseudoniem van Arie Olsthoorn (1921-2004), die op een boerderij aan de Oostveenseweg in Zouteveen heeft gewoond. Vanaf 1970 schreef hij regelmatig in plaatselijke en regionale bladen artikelen over de historie en het landschap van deze voormalige ambachtsheerlijkheid. In 1982, bij gelegenheid van het 700-jarig bestaan van Zouteveen, verzorgde hij voor de Midden-Delfland Vereniging een themanummer over zijn geliefde woonomgeving. Zijn teksten vallen op door zijn betrokkenheid en persoonlijke schrijfstijl. Hij schreef over Zouteveen verschillende gedichten, waaronder het hierbij afgedrukte Oude boerderijen.

Uilkema constateerde bij de boerderij in Negenhuizen aan de aanwezigheid van sporen van een schouw, dat de toenmalige paardenstal oorspronkelijk een zomerhuis was geweest. Dit zomerhuis was aan de zijkant tegen de stal gebouwd. Dat laatste is in de regio ongebruikelijk, hier stonden de zomerhuizen vóór het voorhuis - in andere streken meestal náást het voorhuis. In vrijwel alle gevallen is het zomerhuis gecombineerd met een varkensschuur. Zo kon de wei, een restproduct bij het kaasmaken, direct als varkensvoer worden gebruikt.

Toen Uilkema de boerderij bezocht was het zomerhuis dus al in onbruik geraakt. De werkruimte was verplaatst naar het voorgedeelte van de stal. *'Ondanks het feit dat hier de zuivelbereiding in den stal wordt uitgeoefend - kaaskuip, karn en waterfornuis bevinden zich achter den ouden paardenstal - is het zeker, dat deze attributen van het boerenbedrijf voorheen in de zomerwoning stonden'.* De tussenruimte tussen de vroegere paardenstal en het voorhuis werd in 1929 door de bewoners nog steeds 'de dors' genoemd, *'hoewel hij niet meer functioneert, wijl ook deze hoeve haar bouwland verloor'.* In de vroegere paardenstal was een tweede woonkamer gekomen.
Het voorhuis was qua indeling vergelijkbaar met het voorhuis van Meerzicht. Ook hier belemmerde ooit de dorsvloer achter de brandmuur de ontwikkeling van een achterhuis met een werkruimte. Bij de ene boerderij werd dit opgelost door de uitbouw van een boenhoek, bij de andere door de bouw van een zomerhuis. De ene boerderij bleef L-vormig, de andere werd tot een U-vorm verbouwd. Bij beide boerderijen vond uiteindelijk een ontwikkeling plaats naar uitsluitend veehouderij. Het is pikant dat op de hooggelegen kreekruggen in Negenhuizen de laatste jaren weer akkerbouw wordt bedreven: er wordt volop maïs verbouwd.
In oktober 1932, drie jaar na het bezoek van Uilkema, brandde de boerderij van Cornelis van Mil af en werd het jaar daarop vervangen door stijlvolle nieuwbouw, ook in een U-vorm, dus wellicht op de fundamenten van de oude boerderij. De U-vormige plattegrond is zeer uitzonderlijk bij twintigste-eeuwse nieuwbouw.

Oostveenseweg 7
De boerderij aan de Oostveenseweg vertegenwoordigt de laatste fase van de traditionele boerderijontwikkeling in de streek. De boerderij werd in 1900 door Leonardus Olsthoorn gebouwd als uitsluitend melkveebedrijf. Hier is de eindfase te zien van de veranderingen die zich tussen de zestiende en twintigste eeuw bij de agrarische bedrijven hadden voorgedaan. De intensief gebruikte melkkelder stond direct in verbinding met de boenhoek in het achterhuis. In de melkkelder waren van meet af aan grote stroombakken gemetseld om op efficiënte wijze de melk te koelen met opgepompt grondwater. Deze zogenoemde 'Deense bakken' waren een negentiende-eeuwse vernieuwing die bij vele boerderijen werd toegepast. In de boenhoek is een schouw met waterfornuis en bakoven.

Boerderij Oostveenseweg 6 te Schipluiden uit 1900. Rechts de karnmolen, in het midden de opkamer met melkkelder en links de voorhuiskamer. Foto Frits van Ooststroom.

Het fornuis werd onder andere gebruikt om water te verwarmen voor de kaasbereiding. Zoals elders in de streek werd hier boter gemaakt en van de magere melk Leidse kaas. In de bakoven werd eens per week brood gebakken voor eigen gebruik. De opkamer boven de kelder zal weinig of niet zijn gebruikt, evenals de 'mooie' kamer in het voorhuis. Het houtwerk van beide ruimtes is groen geschilderd met een bescheiden decoratie in Jugendstilmotief. Achter die mooie kamer ligt een slaapkamer met dubbele bedstee en daar weer achter de dagelijkse woonkamer met schoorsteenmantel voor een kachel, die in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn intrede had gedaan op boerderijen.
De koestal heeft een gebintconstructie met een langsbalkgebint, waarbij de standvinken worden verbonden door een lange, samengestelde balk van de boenhoek tot de achtergevel. Op de ontwerptekening van de boerderij is in de koestal een klein gedeelte afgescheiden voor de stalling van een of twee paarden. Bij de uiteindelijke uitvoering (in spiegelbeeld ten opzichte van het ontwerp) kwam er een wagenschuur met paardenstal aan de erfzijde van de boerderij. Op het erf staat ook een kapberg voor de opslag van hooi, als wintervoer.
Tot voor enkele jaren was de boerderij in gebruik door de gebroeders Jan en Johan Olsthoorn. Na hun vertrek zijn de opstallen gerestaureerd en verbouwd tot woonboerderij.

Karnmolens
Aan de niet-erfzijde staat ter hoogte van het achterhuis een karnmolen, zoals gebruikelijk in de streek dicht bij de boenhoek. Deze karnmolen is echter niet zoals gebruikelijk zeshoekig, maar vierkant en aangebouwd aan een grote varkensschuur. De drie boerderijen verschillen in de plaats waar de karnmolen staat. De karnmolen van de boerderij Meerzicht is ook vierkant en is praktisch aangebouwd aan de erfzijde van de boerderij, naast de ingang in de zijgevel. De karnton stond binnen in de nabijheid van de boenhoek. Bij de boerderij aan de Zouteveenseweg stond de zeshoekige karnmolen in de hoek waar zomerhuis en nieuwe werkruimte elkaar ontmoeten. Omdat bij deze boerderij de werkruimte op een ongebruikelijke plaats terecht is gekomen, staat de karnmolen ook

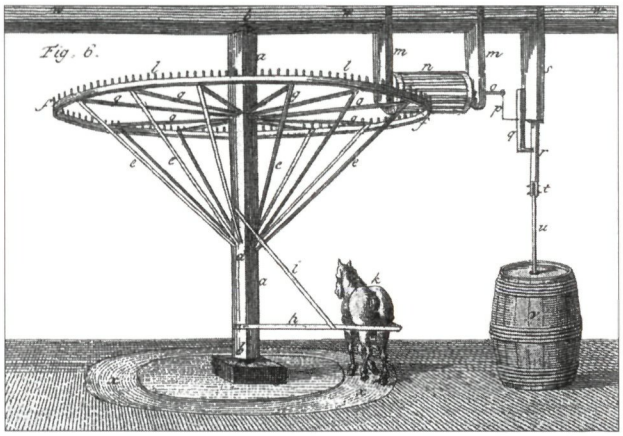

Schematische weergave van een karnmolen. De karnton staat in de boenhoek van de boerderij. Naar J. Le Francq van Berkhey, 1811.

op een ongebruikelijke plaats. Wellicht deed de karnmolen al dienst in de tijd dat het zomerhuis nog in gebruik was.

De drie boerderijen laten in kort bestek een aantal facetten zien van de boerderijontwikkeling tussen de zestiende en de twintigste eeuw die in verschillende tijden en door verschillende omstandigheden steeds op een eigen wijze door de boeren werd vormgegeven.

Molens, windassen en gemalen

In de negentiende en twintigste eeuw is er veel veranderd in Zouteveen. Niet alleen werden bijna alle oude boerderijen vervangen door nieuwe; ook andere bouwwerken werden vervangen of verdwenen. Het meest ingrijpend was het verdwijnen van de molens, die in minder dan twintig jaar tijd tussen 1871 en 1884 werden gesloopt.

Eeuwenlang stonden aan de oostzijde van de Vlaardingervaart, tussen Vlaardingen en Schipluiden, zes windwatermolens. Dat was al het geval in 1502 toen de hoogheemraden een kwestie oplosten tussen Zouteveen en Vlaardingen waarbij de zes molens werden genoemd. Die molens waren van zuid naar noord: de Holierhoekse of Hooglandse Molen, de Nieuwe Molen, de Zwethmolen, de Schouw- of Slinkslootmolen, de Buiksloot- of Middelmolen (de drie laatstgenoemden in Zouteveen) en de Noordmolen, die juist buiten de grens van Zouteveen op Schipluidens grondgebied stond. In 1573 werden vijf van de zes watermolens moedwillig in brand gestoken vanwege de komst van de Spanjaarden. De gehele Holierhoekse en Zouteveense Polder kwamen toen onder water te staan. Ditzelfde gebeurde met de Noord-Kethelpolder. Vanwege de wateroverlast werd er een aantal jaren geen morgengeld (een grondbelasting van 42 stuivers per morgen) geheven; ook behoefden de boeren tot 1578 geen pacht te betalen aan de grondeigenaren. In 1577 werd er door de molenmeesters van de Holierhoekse en Zouteveense Polder hout ingekocht voor de opbouw van de verbrande molens.

De kaart van Kruikius (1712) laat zien, dat er bij de molens van Zouteveen windassen stonden, waarmee de schuitjes vanuit de molensloten werden overgehaald naar het boezemwater en vice versa. Hiervoor werd aan de polderzijde een houten helling met rollen aangelegd, waarover de scheepjes werden getrokken. Veelal waren dit eikenhouten pramen, waarmee de boter en kaas naar de Delftse markt of Vlaardingen werden afgevoerd. De oudst vermelde windas stond bij de Noordmolen. In 1555 kregen de bewoners van Zouteveen van de dijkgraaf en hoogheemraden van Delfland toestemming voor de aanleg van een 'overtocht' op de kade. De windas bij de Schouwmolen werd pas in 1884 gesloopt. Een overhaal op de zuidpunt van de Tanthofkade, nabij de buurtschap Vockestaert, verbond lange tijd de Zouteveense Polder met de Abtswoudse Polder.

In maart 1829 verwoestte een brand grotendeels de Schouw- of Slinkslootmolen; in 1830 werd de molen opnieuw opge-

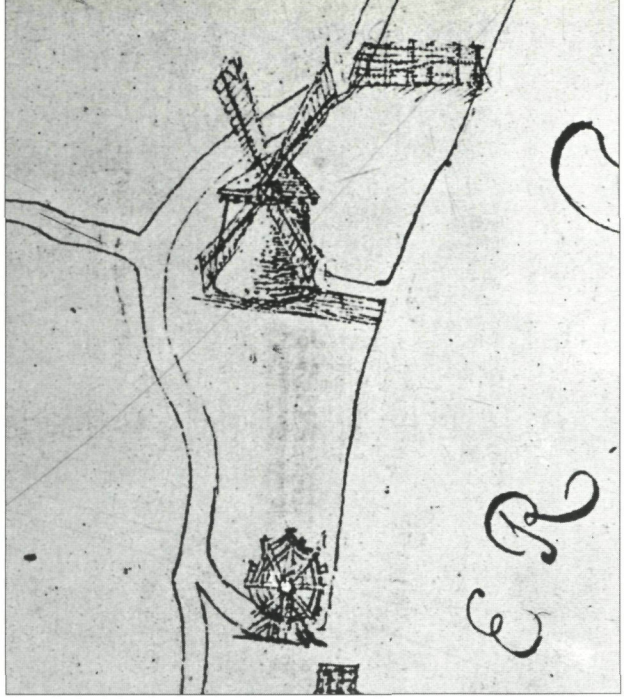

De Schouw- of Slinkslootmolen en windas. Fragment van een kaartje uit 1649 door J.M. Spoors, GA Delft, 1e Afdeling, inv. nr. 1911.

Tekening van de nieuwe Schouwmolen uit 1830 met twee schepraderen. In het bijschrift wordt vermeld dat de molen gebouwd wordt op de oude fundamenten van de afgebrande molen.

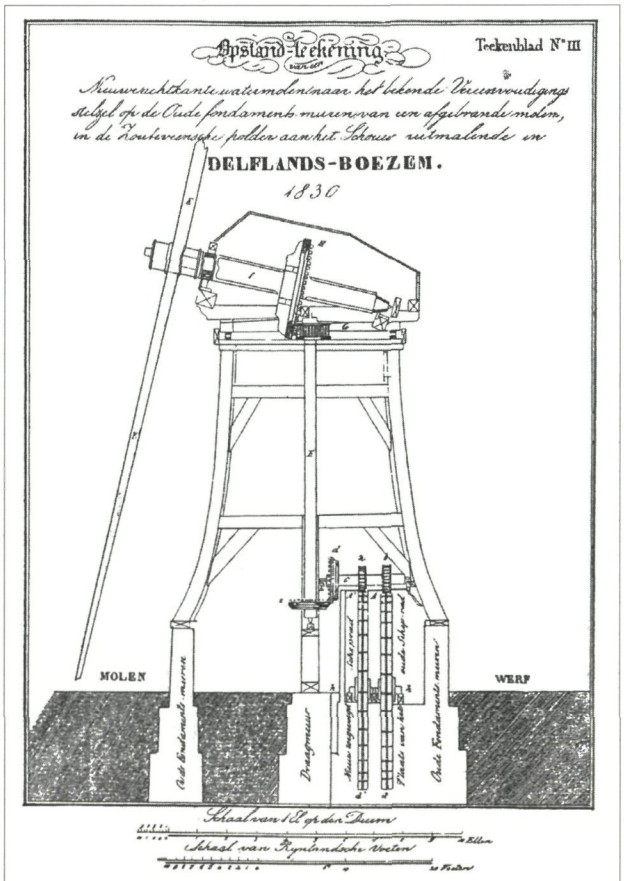

SCHOUWMOLEN MET TWEE SCHEPRADEN.

De molens van de Holierhoekse en Zouteveense Polder

	vlucht	scheprad diameter	breedte	verdwenen	verkocht voor
Hooglandse Molen	24,75 m	6,81 m	43 cm	1871	f 770,--
Nieuwe Molen	24,85 m	6,90 m	42 cm	1871	f 425,--
Zwethmolen	28,85 m	6,83 m	42 cm	1868	f 930,--
Schouwmolen	28,70 m	6,50 m	47 cm	1883	f 900.--
Buikslootmolen	25,85 m	7,04 m	38 cm	1884	f 1.355,--
Noordmolen	27,35 m	7,10 m	40 cm	1884	

Bron: Ottevanger 1985

bouwd en voorzien van twee schepraderen. Dit systeem werkte niet goed, omdat er teveel water werd gelekt. In 1842 kreeg de molen weer een traditionele schepraduitvoering en aandrijving.
In 1871 verdwenen de Hooglandse en de Nieuwe Molen, in 1868 werd de Zwethmolen vervangen door het Zwethgemaal. Kort na het gereedkomen van het Slinkslootgemaal in 1883 werden de naastgelegen Schouwmolen, de Buikslootmolen en de Noordmolen gesloopt.

Het Zwethgemaal was een schepradgemaal met voor die tijd moderne, gebogen schoepen. *'Na jaren van strijd is het gesticht en heeft onmiddellijk groot nut gedaan. Het heeft gezorgd dat de boer moed kon vatten om zijn land te verbeteren'*, schrijft

Tegeltableau ter gelegenheid van het veertigjarig ambtsjubileum van de secretaris-penningmeester van de Holierhoeksche en Zouteveense Polder, Anthonie Knottenbelt, 1905. GA Vlaardingen.

Knottenbelt in zijn boek over de twee polders. De stoommachine leverde 39 pk, het scheprad had een diameter van acht meter en een breedte van 84 centimeter. In 1936 werd het gemaal buiten werking gesteld; in 1980 volgde de sloop.
Het Slinkslootgemaal verrees iets ten noorden van de Schouwmolen. Op de plaats van de molen werd een machinistenwoning gebouwd. De stoommachine van het gemaal leverde 37 pk. In 1919 werd het gemaal geëlektrificeerd en het scheprad vervangen door een centrifugaalpomp.
In de oostgevel van het gemaal bevinden zich twee gebrandschilderde glas-in-loodramen. Het ene toont het wapen van het Hoogheemraadschap van Delfland en de wapens van de vier gemeenten waarbinnen de polder gelegen was: Vlaardingen, Vlaardinger-Ambacht, Schipluiden en Kethel en Spaland. Het tweede raam toont het familiewapen van Anthonie Knottenbelt die in 1925 zijn vertrek en ambtsjubileum vierde. Het opschrift luidt: *'Aan Anthonie Knottenbelt te Vlaardingen met groote waardering opgedragen door Stemgerechtigde ingelanden bij zijn aftreden als Secretaris Penningmeester van den Holierhoeksche en Zouteveensche polder den 1en Juni 1925 en 1 October 1925 als dank voor het zeer vele gedurende een tijdperk van zestig jaar door hem aan deze polder bewezen'.*
Eerder, in 1905, had Knottenbelt bij zijn veertigjarig jubileum een fraai tegeltableau gekregen, met daarop in het midden een afbeelding van het uitzicht vanuit het Slinkslootgemaal en daaromheen afbeeldingen van het Slinksloot- en het Zwethgemaal, de kerk van Vlaardingen en het raadhuis van Vlaardinger-Ambacht. In dat spiksplinternieuwe raadhuis

Glas-in-loodramen in het Slinkslootgemaal van de Holierhoekse en Zouteveense Polder. Het linker raam met de wapens van Delfland en van de inliggende gemeenten. Rechts het raam ter gelegenheid van het zestigjarig ambtsjubileum van de secretaris-penningmeester van de polder, Anthonie Knottenbelt in 1925. Foto's Jacques Moerman.

Boven: De voormalige molenwerf van de Noordmolen en het trekpad langs de Vlaardingervaart. Foto Frits van Ooststroom.

Onder: De in het voorjaar van 2007 opgegraven fundamenten van de Schouwmolen. Foto Jacques Moerman.

vergaderde het polderbestuur en kreeg de tegel een plaats in de vergaderkamer.
Het Slinkslootgemaal zal binnenkort zijn functie verliezen en zijn taak overdragen aan een nieuw gemaal ten zuiden van het erf van de machinistenwoning. Het wordt een gemaal met een eigentijdse architectuur en een grasdak.
De plaatsen waar de Buikslootmolen en de Noordmolen stonden zijn nog duidelijk in het landschap herkenbaar, doordat de voetsloot van de kade een bocht beschrijft rondom de oude molenwerven. Spectaculair was in mei 2007 de opgraving van de Schouw- of Slinkslootmolen, nadat de vermelde machinistenwoning ten behoeve van nieuwbouw was gesloopt. Dit huis bleek te rusten op de zware funderingen van de molen, die als versterking van de dijk niet waren uitgegraven. De opgraving liet diverse bouwfasen zien. Het oudste muurwerk dateerde uit de tweede helft van de zeventiende eeuw (in 1689 was de Schouwmolen vernieuwd); de meeste funderingen betroffen de nieuwbouw uit 1829. Goed waarneembaar was de plaats waar korte tijd de dubbele schepraderen hebben gedraaid. Een plavuizenvloer en een keldertje waren nog in tact, evenals de afvoer naar de Vlaardingervaart. Volgens verwachting zal ook nu het muurwerk niet worden verwijderd.

Veranderingen in het landschap
Wat op het eerste gezicht maar weinig veranderde is het open landschap van Zouteveen. Wat we ons echter niet direct realiseren is, dat niet alleen langs de polderweggetjes, maar ook langs de sloten veel meer bomen stonden dan nu het geval is. Veel bomen zijn gerooid, omdat het jaarlijks onderhoud van de sloten tegenwoordig machinaal gebeurt en de bomen dan in de weg staan. Vooral in het gedeelte van Zouteveen met veel kreekruggen stonden vroeger veel bomen, die met hun wortels het zand van de kreekbeddingen vasthielden, zodat het niet uit de oevers de sloot inliep. Langs een enkele sloot tussen de Oostveenseweg en de Slinksloot doet een rij knotwilgen nog steeds dienst als vasthouder en als prachtige stoffering van het landschap.
De bosschages rond *de* Zouteveense Meer verdwenen, het meer zelf verlandde. De eendenkooi nabij Negenhuizen werd opgeheven. Maar gelukkig zijn er hier geen recreatiegebieden aangelegd zoals in de Holierhoekse Polder. Wel werd in de jaren zeventig van de vorige eeuw het zandlichaam voor de toekomstige Rijksweg A4 opgeworpen, om wellicht straks weer afgegraven te worden. Het weglichaam vormt een groot litteken in het landschap. Als de weg wordt doorgetrokken tussen het Kruithuisplein in Delft naar het Kethelplein tussen Vlaardingen en Schiedam, zal door het verkeerslawaai en de geluidswallen het rustieke beeld van de polder worden aangetast. De komst van een nieuw fietspad langs de Vaart is daarmee vergeleken een zeer kleine ingreep.

De tegenstanders van de aanleg van de A4 door Midden-Delfland hebben nog hoop op afstel - na dertig jaar uitstel. De geschiedenis zou zich herhalen. Al eerder werd begonnen een weglichaam aan te leggen, maar de weg zelf kwam er nooit. Het betreft hier de voorgenomen aanleg van de provinciale weg tussen Delft en Schiedam, het verlengde van de huidige Prinses Beatrixlaan tussen Den Haag en Delft.
In 1936 werden de boerderijen van Jan Gebbe en Gerrit Lansbergen aan de oostzijde van de Harreweg door de provincie aangekocht. Spoedig volgden er meer. Na het graven van nieuwe sloten werd omstreeks 1938 begonnen met het storten van zand voor het weglichaam, parallel aan de Harreweg. Men begon bij de Woudweg, eerst in zuidelijke richting; het zand werd via Kethel met vrachtwagens aangevoerd. Maar het doordeweeks opgebrachte zand, bleek na het weekeind in het veen te zijn weggezakt. Het veen werd weggedrukt en kwam in de poldersloten naar boven en moest worden afgevoerd. Zo heeft men tot mei 1940 voortgeploeterd, zonder veel resultaat. Het werk werd in de oorlogsjaren weer opgepakt. Men probeerde het nu met matten van rijshout waarop een laag puin werd gestort. Het puin was afkomstig van het gebombardeerde centrum van Rotterdam. Wegens benzineschaarste werd het per schuit aangevoerd via de Schie en daarna met trollies naar het werk getransporteerd, via een spoorlijntje door de Noord-Kethelpolder. Maar ook met deze werkwijze bleef resultaat uit. Men probeerde het eveneens richting het noorden, waar de veenlaag minder dik was. De poging liep dood bij de buurtschap Vockestaert. Mede doordat er gedurende de oorlogsjaren steeds minder arbeidskrachten beschikbaar waren, gaf men de strijd tegen het veen op. Het zand- en puinlichaam raakte weer begroeid en nu is er alleen door de vorm van het kavel aan de oostzijde van de Harreweg nog te zien waar de strijd werd gestreden... en werd verloren. Onlangs werd op de kavel een vrijliggend fietspad gerealiseerd.

Veel bleef hetzelfde in Zouteveen. Het slotenpatroon van eeuwen her is er nog. De groene weiden zijn er nog. De boerderijen liggen nog *'kakkestoelemeiend'* verscholen in het groen. De wegen worden nog geflankeerd door knotwilgen en in het voorjaar staan de bermen vol bloeiend fluitenkruid. Maar zijn de kaden nog zo vol bloemen als vroeger? Is de polder nog zo stil en rustig? Daarom tot besluit van dit artikel een nostalgisch citaat uit de polderbeschrijving van Anthonie Knottenbelt in zijn boek over de Holierhoekse en Zouteveense Polder. Hij wandelt op de kade van de Vlaardingervaart, bij de werf van de Buikslootmolen. Hij is (met ons) op de terugweg van Zouteveen naar huis. Het is een uur gaans...
'De kade voert ons naar Vlaardingen en levert een Hollandsch landschap van zeldzame schoonheid. Nu eens is de Vaart recht en ziet men de schuit reeds in de verte door den schipper hangende in zijn helmzeelt voortgetrokken, dan weder maakt zij talrijke bochten en zou men meenen in een meer omsloten te zijn. Maar de natuur is ook zoo mild voor de kade zelve. De wilgen met haar jong groen en katjes in het voorjaar en haar zwaarder, luchtig loof in den zomer; het groot hoefblad dat in het midden van het jaar alles overmeestert tooit, als nog

weinig zich ontluikt, met zijn recht opstaande bloementrossen den grond; de blauwe veronica wisselt de rose valeriaan af, de luchtig gele fenkel, de zware trossen van den berenklauw, de spirea nestelt zich in grooten getale in het hout aan den slootkant; een groote verscheidenheid van kleuren komen tusschen het gras te voorschijn, bloempjes van grootere en kleinere planten, welke door het aanbrengen van verschillende soorten van klei in veelheid toenemen, het is een rijkdom, waarvan men niet genoeg kan genieten.

De vliet zoo rustig in den regel, zoodat de jongelui onbezorgd kunnen spelevaren, de hengelaar, met de kalmte hem eigen, aan den kant zit en alleen eigen hand beweging in zijn dobber brengt, kan tusschenbeide opspelen als de meest vertoornde huisvader. Wanneer de stormen uit het noordwesten loeien, beuken de golven op de kade, voelt het water zich beklemd binnen de nauwe boorden, het heeft behoefte aan ruimte, spat schuimbekkend hoog op tegen de tegels en spuwt tegen ieder die de kade bewandelt.

Doch beperken wij ons gezicht niet alleen nederwaarts, maar richten ons oog ook opwaarts om de schakeeringen van het heelal te zien. Bij najaarsluchten teekenen zich de gebouwen scherp af en is de gezichtseinder zeer ver, de zon kan men hier in al haar majesteit zien op- en ondergaan, maar ook kan men aanschouwen hoe de wolken zich samenpakken, tegen elkaar botsen, neerkomen in gutsende regenvlagen en door kletterenden waterval schijnen te willen vernietigen de laatste grassprietjes, waarvan het vee nog eenigen tijd had wenschen te genieten.

Kijk evenwel rondom op een zomerdag als het uitspansel een oneindig helder blauw dak vormt, waarin de zon alleen een plaats wordt gegund, welke het aardrijk gloeiend verhit. Nu eens vertoonen zich rechts de landelijke torentjes van Maasland of den forscheren toren van Maassluis, links zijn het de torens van Delft met de gedachten aan Delftsche boter- en kaasmarkt, welke onze aandacht trekken om later plaats te maken voor die van Kethel, Schiedam en Rotterdam. De boerenwoningen, verborgen achter haar hooge iepenboomen, stoffeeren de weidevlakte, het vee ligt rustig, de zon schittert op hun witte vachten en maakt glanzend de zwart bonte, terwijl tusschen deze de enkele roodbonte voor kleurschakeering zorgt.

Het is middaguur, alles spreekt van rust, de maaier heeft van het ruwe landhek een loofhut gemaakt en vermoeid van den arbeid, welke hij voor zonsopgang is aangevangen, vallen zijn oogen van zelf toe, nadat hij van zijn schotel de bete broods heeft genuttigd en het verhitte lichaam heeft te goed gedaan aan het bier of de karnemelk, welke hij naar keuze kan krijgen. De natuur viert hoogtij, geen blad durft de stilte verbreken. Een is er, welke zijn vreugd over zooveel schoons, zooveel heerlijks niet kan intoomen, zoowel op de aarde als in den hemel moet de lof gehoord worden. Het is de leeuwerik, welke hoog in de lucht, zoodat hij van den grond nauwelijks zichtbaar is, door jubelzang den lof van den Schepper zingt. Hem zij de eere!'

Het landschap van Zouteveen. Fluitenkruid en knotwilgen. Foto Frits van Ooststroom.

Bronnen en literatuur

Anderson, Jan, *Vlaardinger-Ambacht, van dorp tot stadswijk.* Vlaardingen 1979.

Arend, Oscar van den, *Zeven lokale baljuwschappen in Holland.* Hilversum 1993.

Bijl Mz., A., *Historische Wandelingen in en om Vlaardingen.* Tweede druk. Vlaardingen 1964.

Brugge, Jeroen P. ter, *Historische Atlas Vlaardingen. Een cartografisch overzicht van Vlaardingen van ca. 1540 tot 1821.* Vlaardingen 1998.

Bult, E.J., 'Een boerderij op plaggen'. In: *Midden-Delfkrant (Boerderijen & Erven)* (27) 2003-3.

Dijk, K.F. van, 'Dingboek van schout en gezworenen'. RA De Lier, nr. 22, 1565-1578. In: *Lierse Bronnen VIII.* De Lier 1996.

Idem. RA De Lier, nr. 23, 1581-1591. In: *Lierse Bronnen IX.* De Lier z.j.

Hoek, C., De Hof te Vlaardingen. In: *Holland 5* (april 1973), 57-91.

Huijts, C.S.T.J., *De ontwikkeling van de Middendelflandse boerderij. Een onderzoek in het kader van de reconstructie van Midden-Delfland.* Maasland 1983.

Huijts, C.S.T.J., F.W. van Ooststroom, P. Ratsma, Th.A.J. Schiere, *Boerderijen in Zuid-Holland. Aquarellen van J. Verheul Dzn.* Zutphen 1989.

Kaartboek van Ewout van der Dussen, Collectie Van Vredenburch, Nationaal Archief 's-Gravenhage.

Kadastrale minuutkaart, Vlaardinger Ambacht, sectie E en D; Vlaardingen sectie AB. (http://www.dewoonomgeving.nl) (december 2006)

Knottenbelt, A., *Geschiedenis van een polder in het Hoogheemraadschap van Delfland.* Vlaardingen 1920.

Krogt, P.C.J. van der, 'De hoefslagen van de Delflandse Maasdijk'. In: *Historisch Jaarboek Westland 2006.*

Langelaan-van der Lans, Th.A.M., *Holierhoekse en Zouteveense Polder.* Schipluiden z.j. (ca. 1986).

Lijsten van weerbare mannen. Archief Staten van Holland en Westfriesland 1572-1795, inv. nr. 3884. Nationaal Archief 's-Gravenhage.

Lommel S.J., A. van, 'Bijdrage tot de geschiedenis der Parochie Vlaardingen'. Overgenomen uit: *De Katholiek. Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Maandschrift.* Een en zeventigste deel, 1877. Leiden z.j.

Mathijssen, Hans, 'Want iets wat een heel volk gelooft, moet wel waar zijn. De geschiedenis van de Vlaardingse Rooms-Katholieken'. In: *Historisch Jaarboek Vlaardingen 2003.*

Noordam, D.J., 'De weerbare mannen van Maasland in 1747'. In: *Holland 7* (februari 1975), 1-61.

Notulen van de Kerkeraad. Archief Hervormde Gemeente Vlaardingen. Inv. nr. 1, folio 53 (GA Vlaardingen)

Oever, Fenand van den, *Casper van Adel.* Nijkerk 1940.

Olst, E.L., *Uilkema, een historisch boerderij-onderzoek. Boerderij-onderzoek in Nederland 1914-1934.* Arnhem 1991.

Olsthoorn, A.A., 'De geschiedenis herhaalt zich'. In: *Midden-Delfkrant* (16) 1992-4.

Olsthoorn, Arie, 'Van ambachtsheerlijkheid tot buurtschap'. In: *Midden-Delfkrant (Zevenhonderd jaar Zouteveen)* (6) 1982-3/4.

Ottevanger, G, e.a., *Molens, gemalen en andere waterstaatkundige elementen in Midden-Delfland.* Den Haag 1985.

Oud-Archief van het Hoogheemraadschap van Delfland, diverse nummers m.b.t. Holierhoekse en Zouteveense Polder en de Vlaardingervaart.

Proces-verbaal van grensbepaling van het grondgebied van Zouteveen, 26 juli 1820, Archief Gemeentebestuur Zouteveen, inv.nr. 49 (GA Vlaardingen).

Rechtboeck toebehorende den ambacht van de Zouteveen, RA Zouteveen, inv. nr. 7 (GA Vlaardingen).

Sigal, M.C., *De drie Maassteden Schiedam, Vlaardingen, Maassluis.* Amsterdam 1948.

Sprenger van Eijk, Mr. P.G.Q., *Vlaardinger-Ambacht, Babberspolder en Zouteveen. Geschreven als aanhangsel op de Geschiedenis en Merkwaardigheden der stad Vlaardingen.* Rotterdam 1832.

Struijs, M.A., 'Kroniek van Vlaardingen 1941'. In: *Historisch Jaarboek Vlaardingen 1992.*

Tiende Penning van Zouteveen, 1555, 1561. Archieven Staten van Holland voor 1572, Nationaal Archief 's-Gravenhage.

Huizenlijst volgens Tiende Penning Zouteveen van 1555 en 1561

1555	Waarde in £	1561
Jan Cornelis Steffenz.	10 holl.	Jan Cornelisz. Kievit
Dirck Arentz.	10	Maritgen Jansdr., wed. van Dirck Aertsz.
Arijs Cornelisz.	10	Idem
Pieter Jansz.	10	Idem
Cornelis Claesz.	10	Idem
Gielis Thonysz.	10	Idem
Cornelis Hugenz.	10	
Pieter Burgertz.	10	Idem
Cornelis Pietersz.	10	Idem
Jan Aertz.	10	Idem
Maritgen Willem Henricks wed.	10	Idem
Pieter Cornelisz. Pols	8	Idem
Lenairt Jansz.	8	Idem
Henrick Jacobz. (Boot)	8	Idem
Cornelis Aertz.	10	Leduwij Ariensdr., wed. v. Corn. Aertsz.
Kors Florijsz.	10	
Arent Vermeer	8	Maritgen Arent Vermeeren
Michiel Adriaenz.	10	Idem
Dirck Henrickz.	8	Idem
Aelwijn Jacobsz.	10	Idem
Adriaen Adriaenz.	10	Arien Ariensz. jonge smit
Jacob Jansz.	10	
Pieter Foppenz.	10	Idem
Jan Cornelisz. (Suet)	8	Idem
Jasper Gerytz.	10	Jacop Jaspers ?
Jan Pieterz.	8	Pieter Jansz. ?
Jacob Claesz.	8	
Cornelis Jansz.	15	Cornelis Jansz. berchman
Adriaen Pieterz.	8	Arent Pietersz. ?
Kinderen van Dirck Adriaenz.	15	
Adriae Korszdr haer boemgaert	4	
Dirck Roellem	8	
Cornelis Pietersz. den Decker	8	Idem
Adriaen Pietersz. Hoenderbout	8	Idem
		Mees Antonisz.
		Maerten Jansz.
		Michiel Cornelisz.
		Jacop Adriaensz.
		Isbrant Jorisz.
		Dirck Jacobsz.
		Adriaen Lenertsz.
		Wed. van Huych Jorisz.
		Maerten Jansz.
		Joris Claesz.
		Bastiaen Jorisz. Post
		Claes Wiggersz.
		Cornelis Michielsz.
		Arien Michielsz.
		Willem Cornelisz.
Totaal 34 woningen		**Totaal 42 woningen**

Prijzen in oudste rechtboek van Zouteveen (1572-1587):

1 varken	45 stuivers
1 rode koe	11 karolusgulden
2 lammeren	6½ gulden
3 ooien	17 gulden
2 zakken tarwe	10 gulden
1 zak haver	32 stuivers
5 zakken zaadhaver	8 gulden
3½ morgen haver op het land staande	20 pond
idem verkoop	35 pond
1 morgen haver	5 pond Vlaams
paarden 'gebelscht' (?)	1 pond
'mangeling' (verkoop) van een paard	10 Rijnse gulden
nieuwe schuit	9 gulden
1 paar roeiriemen	7 stuivers
arbeidsloon voor het dekken van een hooiberg	4 gulden
1 jaar pacht van 7 hond land	8 gulden 15 stuivers
1 ton bier	4 stuivers

gulden	=	karolusgulden;
pond	=	pond Vlaams;
Rijnse gulden	=	28 stuivers
1 karolusgulden	=	20 stuivers
1 pond	=	6 gulden

Topografische namen in oudste rechtboek van Zouteveen (1572-1587)

Frouweweer	op Kruikius (1712): 't Veronen Weer, strook land, waarin de Breeweg of Veronen Weerse Wegh loopt
Zouteveenseweg	weg tussen de Kapel en Schipluiden
Cappelleweg	weg van de kapel naar de Vlaardingsekade
Aan de Cappel	kruispunt huidige Willemoordseweg, Breeweg, Oostveenseweg en Zouteveenseweg
Oostveen	gebied langs huidige Oostveenseweg
Negenhuijsen	buurtschap ten noorden van de Slinksloot
Opt Gadt, Op het gat	buurtschap tegenover de Vlietlanden
Korte Dijk	hier Emaus
Grote Vaart	Vlaardingervaart
Zouteveense watering	sloot langs Zouteveense weg
Swet	brede molensloot
Slinksloot	brede molensloot

Aantal rechtdagen/-zaken in periode 1572-1587

Jaar	1572	'73	'74	'75	'76	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84	'85	'86	'87
Rechtdagen	6	24	2	2	9	4	12	13	17	10	14	6	11	8	10	7
Rechtzaken	33	157	10	9	26	10	34	42	36	29	52	11	21	50	52	22
Gemiddeld	5,5	6,5	5,0	4,5	2,9	2,5	2,8	3,2	2,2	2,9	3,7	1,8	1,9	6,3	5,2	3,1

Gezworenen (voorzover genoemd in oudste rechtboek)

Jaar	1572	'73	'74	'75	'76	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84	'85	'86	'87
Cornelis Pietersz.	x															
Burgert Pietersz.	x	x														
Cornelis Cornelisz .	x															
Maerten Jansz.	x	x														
Aelewijn Jacobsz.		x														
Mees Tonisz.		x														
Jan Jorisz. waard		x		x			x					x				
Arijen Aeryensz.		x														
Claes Heymansz.				x								x				
Jan Aertsz.				x												
Cornelis Sijmonsz.							x									
Lenaert Ariensz.							x					x				
Crijn Sijmonsz.							x									
Cornelis Jansz.*												x	x			
Lenert Ariens Cappitteyn													x			
Mees Symonsz.													x			
Arien Burgertsz.													x			
Arien Pietersz.													x			
Claes Cornelisz.*																x

* worden vermeld als ambachtsbewaarder

Andere functionarissen (voorzover genoemd in oudste rechtboek)

Baljuws	Jacob Cornelisz. Tou	1573				
	Lenaert Philipsz Rodenburch	1580	1583			
	Pieter Jansz. van Everdingen	1581	1582	1583	1584	
	Cornelis de Witte	1585				
	Lodewijck de Knibberch Fransz.	1586				
Schouten	Dirck Willems	1572	1573			
	Gerrit Jacobsz.	1579	1580			
	Pieter Jansz. van Everdingen	1581	1582			
Boden	Jan Cornelisz. Steffensz.	1572				
	Gielis Tonisch	1572				
	Jacob Jansz.	1578				
	Jan Jorisz.	1579	1581			
Klerken	Claes Cornelisz.	1573				
Secretarissen	Claes Cornelis Nepos	1573				
	Lodewijk Fransz.	1582	1583			

De rechtzaak van Court en Roel Asselingh in 1738

In de zeventiende en achttiende eeuw werden lijfstraffelijke misdaden berecht door het college van welgeboren mannen. Op 24 juli 1738 behandelden deze heren een rechtzaak waarin twee buitenlandse werknemers de hoofdfiguren waren. Door alle eeuwen heen kwamen vreemdelingen naar ons land om hier een tijdelijk of definitief bestaan te zoeken. Talloze families in Midden-Delfland en het Westland moeten dan ook hun voorgeslacht in de omringende landen zoeken.
In de achttiende eeuw werkten in deze omgeving in de zomer nogal wat 'hannekemaaiers' of 'bovenlanders', die veelal afkomstig waren uit Westfalen. Twee van hen, Court (18 jaar) en Roel Asselingh (26 jaar) uit Diepholz in Lüneburg, waren in de hooimaand van het jaar 1738 werkzaam bij een boer in Zouteveen. Door de volgende misstap werden ze gedwongen hun verblijf in Holland te verlengen.

Op maandag 7 juli gingen beide broers 's morgens om vier uur naar het land om het hooi te keren. Omdat dit door de dauw nog nat was, bezochten ze het huis van Cors Damen, waar ze elk twee 'mutsjes' jenever dronken. Vervolgens liepen ze naar de woning van de schoenmaker aan de Kapel, waar nog eens vier mutsjes jenever werden gedronken. Toen de twee arbeiders na verloop van tijd naar hun werk gingen, ontmoetten ze enige maaiers, waaronder een vrouw die een kan droeg. Court pakte de kan ruw af en gaf hem aan Roel. Deze sloeg hem tegen een knotwilg in stukken, nadat hij had gezien dat er geen bier meer in zat. Inmiddels was boer Pieter Cornelisz. van der Vaert uit het veld gekomen. Hij eiste geld voor de gebroken kan. Court wilde hiervan echter niets weten. Hij begon te vechten, maar moest al snel in Van der Vaert zijn meerdere erkennen. Hij werd tot kalmte gemaand. De boer liep daarna over een plank om langs de slootkant zijn handen te wassen. Op dat ogenblik kwam plotseling Roel in actie. Hij ging eveneens over de plank en trok Van der Vaert achterover. De beide broers raakten daarna - en nu volgen we letterlijk de beschrijving van enkele ooggetuigen - 'met den anderen aan het plokhairen, in so verre dat Roel onder en den boer boven geleegen heeft. Dat ondertussen Court een hooijvork gevat hebbende, de andere persoonen op de weg heeft toegeroepen, dat sij daer niet bij souden koomen, dat hij anders de vork in hun huijt soude steeken. Dat hij sig daerna heeft omgekeert en met de hooijvork de boer, terwijl hij lag op het lijf van sijn broer, twee à drie slaegen heeft toegebragt. Dat den boer is opgesprongen en weggeloopen. Dat Court hem nog heeft gedreijgt, dat als hij hem kreeg, hij hem nog meerder soude geeven'.
Van der Vaert bleek vier gekneusde ribben opgelopen te hebben. Tijdens de rechtzitting voerden de broers als verontschuldiging aan, dat zij 'door den drank bevangen en seer beschonken sijn geweest'. De welgeboren mannen en de officier van justitie Mr. Jacob van der Lely hielden met dit feit echter geen rekening. De bedreven 'geweldenaryen en mishandelingen syn saken van seer quade en dangereuse gevolgen, die in een land van goede justitie niet kunnen worden geleden, maar andere ten exempel behooren te worden gestraft'.

Court en Roel Asselingh werden respectievelijk voor tien en twee jaar veroordeeld tot 'het winnen van eijgen kost met handenarbeyd in het tugt of werkhuys binnen de Stadt Delff'. Na uitzitting van deze straf zouden ze ook nog een gelijk aantal jaren uit Holland en Westfriesland worden verbannen. Ten slotte moesten ze de gemaakte juridische kosten vergoeden. Dit was geen geringe straf. De welgeboren mannen die het vonnis ondertekenden, waren: Arij Gerritz. van den Bergh, Evert Hogerscheyt, Cornelis van den Bergh, Pauwels Konijnenburgh, Jan Theunisz. van der Vaert, Cornelis Goutappel en Maerten de Bruijn.

Bron: RA Zouteveen, inv. nr. 4: Criminele eisen tegen de gebroeders Asselingh wegens een vechtpartij.

Pagina 50: Zouteveen en omgeving. Een vakje is 1 km^2.
Topografische ondergrond © Topografische Dienst Kadaster, Emmen.

Pagina 51: Het maaien van koren (collectie A.A. Olsthoorn).

Kerkpolder
Schipluiden
Zuidkade
IJsbaan
Tramburg
Zoutveense Weg
Gemeente Schipluiden
Eendenkooi
Weetering
Ora et labora
molensloot
Noord
VOCKESTAERT
Negenhuizen
Annahoeve
Vlaardingervaart
Slinksloot
Zouteveen
Gostveense Weg
Willemsoord
Aan den Kapel
Zweth
Adrianushoeve
Nellyhoeve
Landzicht
Bontepaal(Gp)
Broertjespad
De Grutto
Mandeskade
Nieuwe Mandjeskade
Eben Haezer
Ten Hope
Abtswoudse Weg
Gemeente Delft
Abtswoudse Bos
Tanthofkade
Groene Weg
Landlust
Sophia
Gemeente Schiedam
Harreweg
Woudweg
Breeweg
Vlaardingse Schouw
Lamkeshoeve
Willemoordse Weg
Vlietzicht
Holierhoekse Polder
Reigerhof
Zonnehoeve
Holyweg
Holy
Holy Noord
Weudnoek
Spaland
Middelvliet
Golfpad
Golfterrein
De Bommeer
Vlaardingerpolderpad
VLAARDINGEN
Broekpolder
Gemeente Vlaardingen
Holy Zuid
Groenoord
Kreekpunt
Kleiput